

Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä

YRJÖ LAURANTO

1 Johdanto

Käsittelen tässä artikkelissa suomen kielen imperatiivia.¹ Se kuvataan toisinaan osaksi morfologisten modusten järjestelmää indikatiivin, konditionaalin ja potentiaalilin oheen. Toisinaan se liitetään taas modaalisten lausetyyppien järjestelmään deklaratii-
vin ja interrogatiivin yhteyteen. Käsittelen eritoten suomen kielen imperatiivin kaksi-
kasvoisuutta: sitä, miten edellä mainitsemani morfologinen ja syntaktinen impera-
tiivi suhteutuvat toisiinsa. Käsillä olevassa johdantoluvussa esittelen ensin tutkimus-
kysymykseni ja kuvailen samassa yhteydessä tutkimusaineistoani (luku 1.1) sekä käyn
lyhyesti läpi artikkelin rakenteen (luku 1.2).

1.1 Tutkimuksen luonne ja tutkimusaineisto

Artikkelini keskiössä on ensisijaisesti suomen kielen imperatiivin kuvaus: se, miten im-
peratiivi on kuvattu, ja se, mitä muita mahdollisuuksia sen kuvaamiseen on. Käsitykseni
mukaan imperatiivia voidaan tarkastella ainakin kahdesta suunnasta. Ensinnäkin sitä
voidaan lähestyä synkronisesta morfologiasta käsin. Tästä näkökulmasta tarkasteltuna
imperatiivi muodostaa paradigman, joka koostuu imperatiivin preesensin kuudesta
myönteisestä ja kuudesta kielteisestä persoonamuodosta. Näihin kuuluu mukaan pas-
siivi mutta ei yksikön 1. persoonan muotoa. Persoonamuotoja yhdistää toisiinsa *k*-aines,
jonka katsotaan periytyvän vanhimmista kantakielistä. Imperatiiviparadigma on liitetty
verbintaivutuksen kuvauksessa modusten yhteyteen. Se on kuitenkin morfologisesti
paljon sekakoosteisempi kuin muut modusparadigmat: modustunnus vaihtelee persoo-
nittain, ja persoonapäätteet poikkeavat muusta verbintaivutuksesta. Toinen imperatiivi-

1. Olen keskustellut direktiiveistä vuosien (ja jopa vuosikymmenten) ajan professori Jyrki Kallio-
kosken ja dosentti Susanna Shoren kanssa. He ovat myös lukeneet käsikirjoitukseni kriittisesti läpi ja
antaneet minulle paljon ajateltavaa. Ilman heidän tukeaan, kannustustaan ja rakentavaa kriittisyyttään
ei tätä artikkelia olisi. Kiitän myös professori Esa Itkosta. Hänen kanssaan käymäni keskustelu imperatiiv-
ista maailman kielissä on ollut valaisevaa ja avartavaa. Artikkelikäsitteilyni ovat lukeneet ainakin
kahdesti myös Virittäjän anonyymit arvioijat. Ihailen heidän paneutumistaan käsikirjoitukseeni. Ilman
heidän asiantuntevia ja hyvin argumentoituja huomioitaan tätä artikkelia ei olisi voitu julkaista. He an-
saitsevat suuren kiitoksen.

paradigmaan liittyvä kuvausongelma on se, että yhtenäisenä moduksena imperatiivin merkitystä on vaikea määritellä. – Tätä näkökulmaa kutsun synkronis-morfologiseksi.

Toista näkökulmaa imperatiiviin kutsun diakronis-vuorovaikutukseksi. Imperatiivia tarkastellaan vuorovaikutuksesta ja siinä syntyneistä syntaktisista konstruktioista käsin. Puheaktipersoonien imperatiivimuodot ovat osa syntaktista imperatiivikonstruktiota, lyhyesti imperatiivilauseetta. Sekä sen merkitys että sen syntaktinen muoto poikkeavat niistä lauseista, joissa käytetään 3. persoonien tai passiivin imperatiivimuotoja.

Imperatiivilauseen keskeiseen asemaan – kielissä hyvin yleisesti, ei vain suomessa – viittaa kielen diakroninen kehitys sekä sukupolvien välisestä, fylogeneettisestä, että yhden sukupolven sisäisestä, ontogeneettisestä, näkökulmasta. Imperatiivilause on interpersoonaisen vaihtokauppasyntaksin (ks. lukua 2) keskiössä siinäkin mielessä, että ystävysten ja tuttuja välisen arkikeskustelun lausumadirektiiveistä yli puolet saattaa olla imperatiivilauseita (ks. tarkemmin luvun 2.3 taulukkoa 2).

Käsitykseni mukaan suomen imperatiivilauseen ja lähes täydellisen imperatiivi-paradigman suhde on se, että ensin on syntynyt lausekonstruktio ja vasta sen jälkeen paradigma on täydentynyt sellaiseksi kuin se nykysuomessa on. Imperatiivin 3. persoonien muodot ovat abstrahoituneet imperatiivikonstruktioista, mutta konstruktion alkuperäisestä merkityksestä niissä on säilynyt vain osa. Tulkintani on, että 3. persoonien ja passiivin imperatiivimuodot ovat osa modusjärjestelmää. Lauseet, joissa ne esiintyvät, eivät edusta syntaktista imperatiivikonstruktiota, imperatiivilauseetta, ollenkaan.

Tutkimukseni teoreettiset lähtökohdat juontuvat osin systeemis-funktionaalista (vastedes SF) kielitieteestä (ks. esim. Halliday 1979, 1994 [1985]; Halliday & Matthiessen 2004; Shore 1991a, 1992, 2012a, 2012b), mutta lisäksi käytän hyväkseni kielitypologista tutkimusta (mm. Xrakovskij toim. 2001; E. Itkonen 2001, 2008; Aikhenvald 2010; van der Auwera, Dobrushina & Goussev 2011a, 2011b) ja luonnollisesti myös sitä, mitä fenetiikassa on esitetty modaalista lausetyypeistä ja modaalisuudesta ylipäätään (esim. Laitinen 1992; Forsberg 1998; Kauppinen 1998; ISK 2004; Larjavaara 2007).

Tutkimusaineiston muotoa ja ylipäätään sitä, käytetäänkö yhtenäistä aineistoa vai ei, ohjaavat pitkälti ne kysymykset, joihin halutaan saada vastaus (Itkonen & Pajunen 2010: 50–73). On lukemattomia sellaisia kysymyksiä, joiden vastaus selviää luotettavasti vain järjestelmällisellä aineistonkeruu- ja -tarkastelumenetodilla, sillä tutkijan ja ylipäätään harjaantuneen kielenkäyttäjän intuitio on rajallinen. Tällainen kysymys on esimerkiksi uusien rakenteiden synty; esimerkkinä tällaisesta konstruktioista käy arkipuheeseen ja verkkokirjoitteluun jossain määrin vakiintunut modaalinen *lienee olevan/olleen* -rakenne (ks. Hodges 2011). Rakenteiden syntyyn liittyy variaatiota ja tällaiseen variaatioon taas usein – ainakin toisten kielenkäyttäjien mielestä – jotakin poikkeuksellista (tästä esim. Itkonen & Pajunen 2010: 58–). Mitä imperatiiviin tulee, järjestelmällistä aineistonkeruuta ja -tarkastelua vaatii imperatiivilauseiden aktuaalisten käyttömerkitysten tutkimus, esimerkiksi se, missä tilanteissa imperatiivilause tulkitaan käskyksi, missä taas pyynnöksi, suostutteluksi tai joksikin muuksi, ja ennen kaikkea se, mikä on eri käyttömerkitysten keskinäinen taajuussuhde. Intuitio ei riitä myöskään eri lausetyyppien tai vaikkapa muodollisten direktiivityyppien käyttötaajuuden selvittämiseen (ks. luvun 2.3 taulukkoa 2). Vain aineistosta selviää niin ikään imperatiivi-

lauseiden eri subjektipersoonien keskinäinen frekvenssi (ks. luvun 3.1 taulukkoa 4). Nämä kysymykset eivät kuitenkaan ole tämän artikkelin keskiössä, vaikka niitä sivuan-kin, vaan käsittelen niitä muualla. Tutkimuskohteeni on sen sijaan kuvaus: se, millä ta-voin imperatiivilause ja imperatiivimuodot on suomen kielen osalta (ja myös muissa kielissä esimerkiksi kielitypologisesta näkökulmasta) kuvattu, mitä kuvauserinne heijastelee ja miten muulla tavoin kiinnostukseni kohteena olevaa interpersoonaista vaihtokauppasyntaksia voitaisiin kuvata. Operoin tässä artikkelissa pitkälti (mutta en pelkästään) sentyyppisillä lauseilla kuin a) *tuu mun luo*, b) *antakaa mullekin vähän* ja c) *Heikki siivotkoon oman huoneensa*. Väite siitä, että lause a edustaa yksikön 2. per-soonaa, lause b monikon toista ja lause c yksikön kolmatta, ei muutu, vaikka käyttäisin yhtenäistä keskustelu- tai muuta aineistoa.

Tutkimukseni ei perustu yhtenäisen aineiston tarkasteluun, vaan perustelen väittei-täni pitkälti epäjärjestelmällisesti kerätyn aineiston, itse keksimieni ja osin myös kir-joitetuista kieliopista otettujen, toisin sanoen usein kielioppien kirjoittajien keksi-mien, esimerkkien avulla. Jos tutkimuksen tarkoitus on ”esittää tietoa kielisysteemistä, siitä, millaisia ilmauksia – on mahdollista muodostaa ja millaisia oppositiosuhteita ilmausten välillä vallitsee”, yhtenäisen aineiston tarkastelu tai esimerkkien kerääminen aidoista kielenkäyttötilanteista ei ole välttämättä oleellista (Huumo 2007: 174–175). Tar-koitukseni on osoittaa, että suomen imperatiivi muodostaa kaksi systeemiä. Nämä sys-teemit ovat kuitenkin toisiinsa sidoksissa, sillä toinen on syntynyt toisen pohjalta.

1.2 Artikkelin rakenne

Artikkeli rakentuu seuraavasti. Pääluvussa 3 käsittelen suomen imperatiivia. Lähdän liikkeelle imperatiiviparadigmasta ja sen erityispiirteistä. Tässä yhteydessä käsittelen myös imperatiivimuotojen historiaa. Tämän jälkeen tarkastelen suomen imperatiivi-paradigmaa vertailevasta näkökulmasta. Koska unkarin imperatiivi on geneettisesti samalähtöinen kuin suomen, vertailen suomen ja unkarin imperatiivia ja pohdin sukukielen taustaa vasten suomen imperatiiviparadigman muotoutumista nykyisel-leen. Imperatiiviin ja sen lähirakenteisiin viitataan eri tutkimustraditioissa hiukan eri termein. Tarkastelenkin myös sitä, miten imperatiivi suhteutuu jussiviin ja mitä hyö-tyä jussivikuvauksesta suomen kaltaisessa kielessä on.

Ennen varsinaista imperatiivilukua 3 selvitan kuitenkin teoreettisia lähtökohtiani lu-vussa 2. Liitän imperatiivilauseen systeemiseen kontekstiinsa, osaksi interpersoonaisen vaihtokauppalauseiden (~ modaalisten lausetyyppien) järjestelmää, määrittelen imperatiivilauseen muodon sekä merkityksen ja käsittelen lyhyesti imperatiivilauseen suhdetta toisaalta muihin lausumadirektiiveihin sekä toisaalta modaalisuuteen.

2 Kielellinen vaihtokauppa ja modalisuus

Tämän luvun keskiössä ovat interpersoonaiset lausetyypit, jotka vastaavat pitkälti fennistisen kuvauserinteen lausemoduksia ja modaalisia lausetyyppejä (ISK 2004: § 886–890). Niitä käsittelen ensin järjestelmänä alaluvussa 2.1. Luvussa 2.2 kiinnitän

erityishuomioni imperatiiviin lausetyyppinä. Määrittelen syntaktisen imperatiivikonstruktion muodon ja perusmerkityksen. Luvussa 2.3 käsittelen imperatiivia yhtenä direktiivityyppinä ja määrittelen kahdessa edellisessä alaluvussa esittämäni taustaa vasten sen, mitä nähdäkseni piilee termien *direktiivi* ja *direktiivisyys* takana. Koska näen modaalisuuden kentän hiukan suppeampana kuin se on fennistiikassa tavattu nähdä, selvitän omaa käsitystäni lopuksi alaluvussa 2.4. Erot eivät ole kuitenkaan dramaattisen suuret. Käytän jonkin verran SF-terminologiaa, mutta en kaikkialla – osin siitä syystä, että sitä ei ole olemassa, osin siitä, että se saattaa aiheuttaa tulkintaongelmia.

2.1 Kielellinen vaihtokauppa ja interpersoonaiset vaihtokauppalausetyypit

Suuressa osassa maailman kieliä erotetaan toisistaan (ainakin) kolme *interpersoonaista lausetyyppiä*, nimittäin imperatiivi, deklaraatiivi ja interrogatiivi, joiden perusmerkitykset eri kielissä vastaavat pitkälti – eivät kuitenkaan täysin – toisiaan (Sadock & Zwicky 1985: 160). Lyhyesti ja yksinkertaistaen voidaan sanoa, että interrogatiivilla ikään kuin houkutellessa puhuteltua antamaan kielellinen responsi, vastaus, deklaraatiivilla tarjotaan puhekuppanille jotakin kielellistä ja imperatiivilla pyritään vaikuttamaan puhutellun tulevaan toimintaan tai saamaan häneltä hyödykkeitä (Sadock & Zwicky 1985: 160; ks. myös Halliday 1994 [1985]: 68–71; Shore 1992: 167–196; ISK 2004: § 886, 889, 1645, 1647; E. Itkonen 2008: 180–183). Kysymys on interaktiosta, kielellisestä vaihtokaupasta (E. Itkonen 2008: 186): sosiaalisten ja muunlaisten tarpeiden ilmaisemiseksi ja niiden tyydyttämiseksi on kehittynyt syntaktinen järjestelmä. Kutsunkin näitä interpersoonaisia lausetyyppejä jatkossa myös *vaihtokauppalausetyypeiksi*.²

Interpersoonaisia vaihtokauppalausetyyppejä kutsutaan ISK:ssa (2004: § 886–890) modaalisiksi lausetyypeiksi ja maailmankuvaukseen liittyviä lausetyyppejä syntaktisiksi. Pidän nimityksiä *modaalinen* ja *syntaktinen lausetyyppi* hieman ongelmallisina ensinnäkin siitä syystä, että *syntaktinen lausetyyppi* -ilmaus on pleonasmi: kaikki lausetyypit, myös modaaliset, ovat syntaktisia. Kaikissa teorioissa ei myöskään lasketa vaihtokauppaan liittyviä lausetyyppejä suoranaisesti modaalisuuden alaan kuuluviksi, vaikka toki modaalisuus lähellä vaihtokauppamerkityksiä onkin (ks. tästä lukua 2.4). Termin *imperatiivilause* ohessa käytän vastedes synonyymisesti ilmausta *syntaktinen imperatiivi(konstruktio)*. Erotukseksi edellisestä viittaan imperatiivissa oleviin verbimuotoihin sanaliitolla *morfologinen imperatiivi*.

Vaikka hyvin useissa maailman kielissä erotetaan toisistaan juuri kolme mainitsemaani interpersoonaista lausetyyppiä, on kuitenkin kieliä, joiden järjestelmä on erilainen. Heath (1984: 343–344) esittää, että Australiassa puhutussa nunggubuyussa ei ole imperatiivilauseita, vaan sen asemesta käytetään deklaraatiivia, jonka fi-

2. Viittaan lausetyyppeihin latinaan pohjautuvilla termeillä *imperatiivi*, *interrogatiivi* ja *deklaraatiivi*, lauseiden merkityksiin viitatessani käytän taas suomenkielisiä termejä, esim. *käskey*, *kysymys*, *väite*. Huomattakoon tässä yhteydessä, että Halliday (1994 [1985]: 68–74) viittaa vaihtokauppalauseiden järjestelmään termillä *mood*, jonka suomenkielinen vastine on *modus*. Sekaantumisvaaran vuoksi käytän hallidaylaisen ”moduksen” asemesta termejä *vaihtokauppamerkitys* ja *vaihtokauppalausetyyppi*.

niitti on futuuriviihteinen. McGregor (1990) esittää, että toinen australialaiskieli, gu-niandi, olisi myös tällainen (ks. tästä myös Shore 1992: 186–187; van der Auwera ym. 2011a). On myös kieliä, joissa imperatiiveja on useita sen mukaan, viitataan puhe-hetkeen, lähitulevaisuuteen vai kaukaisempaan tulevaisuuteen (ks. E. Itkonen 2008: 182–183; Aikhenvald 2010: 23, 159). Usean imperatiivilauseen systeemi on esimerkiksi ikassa (Frank 1990: 86–89). Ikan imperatiivit ovat siinäkin mielessä kiinnostavia, että niitä ei erota toisistaan vain puhehetken ja kehotuksen alaisen (toivotun) toiminnan tapahtumahetken ajallinen etäisyys vaan myös kehotushetken paikan ja kehotukseen sisältyvän toiminnan paikan spatiaalinen etäisyys (Aikhenvald 2010: 159).

Se, että imperatiivin, interrogatiivin ja deklaraatiivin taustalla olevat perus-merkitykset ovat kiteytyneet lausemuotoon useissa maailman kielissä, kytkeytyy vah-vasti siihen, että lapsi oppii äidinkieltään toiminnan kautta: mitä sosiaalisesti (ja yksi-löllisesti) keskeisempään toimintaan kieliopillinen konstruktio liittyy, sitä helpommin ja nopeammin lapsi sen oppii (Ochs & Schieffelin 1995; myös Halliday 1979; Toivai-nen 1980: 31–35). Tähän liittyy myös se, että sosiaalisesti keskeiset toiminnat ovat läsnä myös aikuisten maailmassa ja heidän kielenkäytössään, josta lapsi saa malleja omaan kielenkäyttöön. Omassa aineistossani, joka koostuu lähinnä ystävien ja tuttu-jen välisestä arkikeskustelusta (ks. tarkemmin lukua 2.3), yli puolet kaikista lausuma-direktiiveistä on imperatiivilauseita (Lauranto, tekeillä b). Toisaalta lapsenkielen imperatiivilauseiden suurta frekvenssiä on perusteltu myös sillä, että aikuisten lap-sille suuntaamista direktiiveistä suuri osa on imperatiivilausemuotoisia. Tämän esit-tää muiden muassa Aikhenvald (2010: 325–327). Hänellä ei ole kuitenkaan esittää väit-teensä tueksi arkikielenkäyttötilanteista laskettua käyttötaajuutta.

Lapsen ontogeneettinen kielenkehitys vertautuu monessa suhteessa fylo-geneettiseen, eri sukupolvien väliseen kielenkehitykseen (ks. tästä myös Kauppinen 1998: 163; käsittelen asiaa tarkemmin luvussa 3.1). Se, että suuressa osassa maailman kieliä on edellä mainitsemani kolme lausetyyppiä, imperatiivi, interrogatiivi ja deklara-tiivi, voidaan nähdä merkkinä siitä, että kulttuurit ovat ainakin näiden lausetyyppien taustalla olevien sosiaalisten perustoimintojen osalta sangen samanlaisia.

Jo 1900-luvun alkupuolelta saakka on raportoitu siitä, että ensimmäisiä lapsen-kieleen ilmestyviä morfosyntaktisia ilmauksia on juuri imperatiivi.³ Se, että eri kieliä puhuviin yhteisöihin syntyneet lapset oppivat imperatiivin ensimmäisten konstruktioi-densa joukossa, ei sinänsä ole yllättävää, sillä imperatiivikonstruktio liittyy yhteen ih-misen perustarpeeseen, nimittäin siihen, että puhuja saa omat tarpeensa tyydytetyksi muiden ihmisten avulla (ks. myös Laalo 2011: 111). Itse asiassa toimintaan kehottami-sen synty tuntuu olevan ihmisen sosiokognitiivisessa kehityksessä paljon syvemmällä kuin kielellisissä merkityksissä ja niiden (konventionaalisissa) ilmentymissä, kieliopin synnyssä ja kehityksessä. Lapsi nimittäin ”kehottaa” toisia ihmisiä toimimaan jo ennen kuin hän osaa äidinkieltään. Hän tekee sen ensin ei-kielellisesti (ks. Bates, Camaioni

3. Ks. esim. saksan ja venäjän osalta Toivainen 1980: 32 ja siinä olevia lähteitä (Stern & Stern 1928 [1907]: 38; Bogoyavlenskij 1973 [1957]: 290); englannin osalta Halliday 1979; espanjan ja katalaanin osalta Grinstead 2000: 125; heprean, japanin ja kalulin osalta Aikhenvald 2010: 325–330 ja suomen osalta Toivainen 1961: 305–307, 1980: 31–35; Laalo 2011: 23–25, 111–115.

& Volterra 1976; Halliday 1979; E. Itkonen 2001: 385–389, joka on tulkinut Batesia ym.). Samalla toimintaan kehottamisen siemen voidaan nähdä kiinteänä osana vuoro-vaikutukseen kasvamista (ks. em. lähteet ja myös Ochs & Schieffelin 1995; Kauppinen 1998: 35–38; Tomasello 2001, 2003; Laalo 2011: 112).

Esa Itkonen (2008: 187) toteaa kielifilosofiassa usein ajateltavan niin, että väite-merkitys (joksi hän nimeää deklaratiivilauseen perusmerkityksen) olisi loogisesti ensisijainen suhteessa imperatiivi- ja interrogatiivilauseen perusmerkityksiin, jotka hän on nimennyt käskyksi ja kysymykseksi.⁴ Hän jatkaa (mp.): ”Kielitieteen taholta tämä näkemys ei saa tukea.[.] – Jos puheakteja tarkastellaan siten, että niitä ilmaisevat lausetyypit asetetaan järjestykseen suunnassa ’yksinkertainen > monimutkainen’ saadaan tulokseksi – karkeasti ottaen – seuraava järjestys: käsky > väite > kysymys.” Toivaisen (1984: 6–7, 10–11) tutkimus tukee Itkosen tulkintaa, sillä hänen mukaansa sekä sisältö- että polaarinen interrogatiivi seuraavat suomenkieliseen kulttuuriin syntyneen lapsen kielenkehityksessä deklaratiivia, mutta niin interrogatiivi- kuin deklaratiivikonstruktiotkin ilmestyvät vasta imperatiivin jälkeen. Samoin tilanteen näkee Halliday (1979): informatiivi⁵ – eriytymätön informaation vaihtoon liittyvä lausetyyppi – ilmestyy englanninkieliseen kulttuuriin syntyneen lapsen kieleen vasta imperatiivin jälkeen. Tämä tapahtuu itse asiassa siinä vaiheessa, kun lapselle syntyy uuden toiminnon tarve, nimittäin tarve kertoa sellaisista asioista, jotka eivät kuulu puhekumppanin välittömään kokemusmaailmaan – toisin sanoen silloin, kun lapsi siirtyy narratiivin maailmaan. Myöhemmin informatiivi jakautuu Hallidayn (1979) mukaan deklaratiiviksi ja interrogatiiviksi.

Kun puhutaan vaihtokauppalausetyyppien synnystä lapsenkieleen, puhutaan kielellisten perustoimintojen kieliopillistumisesta (ks. myös E. Itkonen 1998: 21–22). Kolme perustoimintoa kieliopillistuvat, saavat toisin sanoen syntaktisen muodon, siitä syystä, että niiden erossa pitäminen on sosiaalisesti välttämätöntä. Samasta syystä kolmen vaihtokauppalausetyypin järjestelmä pysyy kasassa. Syntaktista muotoa ei voi tulkita miten hyvänsä, vaan tulkinta on sidoksissa toisaalta muodon taustalla olevaan merkitykseen ja perustoimintoon sekä toisaalta siihen kielenkäyttötilanteeseen, jossa tulkinta tehdään. Tästä syystä on perusteltua puhua lausetyyppien perusmerkityksistä. Ne ovat abstrakteja, mutta ilman niitä järjestelmä ei pysyisi koossa, sillä juuri niiden ympärille se on syntynyt. Kieliopillistuneeseen merkitykseen voidaan suhteuttaa muita merkityksiä. Se, että toimintakehoteiksi voidaan sopivassa tilanteessa tulkita muutkin kuin imperatiivilauseet, on erottamaton osa tätä järjestelmää. Tässä kieliopin ja kon-

4. Termeillä *väite*, *käsky* ja *kysymys* viitataan toisinaan interpersoonaisen vaihtokauppalausetyyppien perusmerkityksiin (esim. E. Itkonen 2008: 187), toisinaan niillä viitataan taas vaihtokauppalausoiden käyttömerkityksiin, joita ovat edellä mainittujen lisäksi esim. suostuttelu, luvananto, anelu, pyyntö, tarkistuskysymys, otaksunta jne. (ks. imperatiivilauseen käyttömerkityksistä luvun 2.2 esimerkiksi 4 ja lukua 2.3).

5. Halliday (1994 [1985]: 43–47) käyttää englanniksi termiä *indicative*. Olen kääntänyt termin informatiiviksi, sillä indikatiivi aiheuttaa turhaa sekaannusta: fennistiikassa indikatiivilla viitataan tunnusmerkittömään modukseen, ”tositapaan”. Hallidayn kuvaus koskee englantia, mutta myös suomessa on merkkejä siitä, että eronteko voisi olla hyödyllinen. Kieltoverbin suppletiivinen paradigma on jakautunut niin, että *e*-vartaloisia muotoja käytetään informatiivilauseissa (= deklaratiivissa ja interrogatiivissa), *äl*-vartaloisia taas imperatiivilauseissa.

tekstin yhteispiilessä piilee valtava voimavara. Mutta tämän voimavaran käytön mahdollistaa peruspuhetoimintojen kieliopillistuminen, se, että ne ovat tulleet osaksi olevaisuutta.

Kun kerran maailman kieliin on kieliopillistunut (merkitykseltään) hyvin samankaltaisia lausetyyppejä, on välttämätöntä eritellä niiden taustalla olevia kielellisiä perustoimintojakin tarkemmin. Tätä ovat tehneet muiden muassa Sadock ja Zwicky (1985: 160), Halliday (1994 [1985]), Halliday ja Matthiessen (2004) ja suomen osalta Shore (mm. 1991a, 1992, 2012a). Suomen vaihtokauppalausetyypit ja niiden taustalla olevat kielelliset perustoiminnot on koottu taulukkoon 1.

Taulukko 1.

Suomen vaihtokauppalausetyypit ja niiden perusmerkitykset.

VAIHTOKAUPAN ORIENTAATIO → PUHUJAN ROOLI ↓	KIELELLINEN	EI-KIELELLINEN
ANTAJA	'minä puhujana annan sinulle informaatiota' DEKLARATIIVI	'minä puhujana tarjoan sinulle toimintaa tai jonkin hyödykkeen'
ODOTTAJA	'minä puhujana odotan sinulta informaatiota' INTERROGATIIVI	'minä puhujana odotan sinulta jotakin toimintaa' IMPERATIIVI

Tämäntyyppistä kuvausta on kritisoitu, muun muassa siksi, että siinä painotetaan puhujan intentioita (esim. A. Hakulinen 1996). On totta, että taulukon 1 merkityksissä korostuu nimenomaan puhujan tahto, puhujan intentio. Mutta puhujan intentioita ei voi toisaalta täysin sivuuttaakaan, sillä ne ovat tavalla tai toisella mukana vuorovaikutuksen muotoutumisessa. Interpersoonaisten lausetyyppien vaihtokauppa-merkitykset ovat modaalisuuden sukulaissilmä (ks. tarkemmin alalukua 2.4), ja modaalisuutta on vaikeaa – ellei mahdotonta – kuvata ottamatta kantaa puhujan intentioihin (ks. esim. Laitinen 1992: 175–190; Kauppinen 1998: 163–167). Hakulisen esittämän kritiikin voi kuitenkin nähdä koskevan myös ja eritoten sitä, että vuorovaikutus tiivistetään vain ja ainoastaan puhujan intentioksi – tai pikemminkin vuorovaikutukseen osallistuvien eri puhujien intentioiksi, ikään kuin intentioiden vaihdoksi (tästä kritiikistä ks. myös Shore 1991b; kielitaidon näkökulmasta samantyyppisestä kritiikistä ks. myös Kalliokoski 2001; Lauranto 2005b).

Vaihtokauppalausetyypit ovat syntaktisia konstruktioita: perusmerkityksensä ja käyttönsä lisäksi niillä on myös kiteytynyt muoto. Perusmerkitykseltään interrogatiivi ja deklaratiivi liittyvät informaation vaihtoon. Imperatiivilause orientoituu sen sijaan muuhun kuin kielelliseen toimintaan. Näin asian kuvaa myös Sorjonen (2001: 93). Osittain juuri tästä syystä imperatiivilauseen muodolliset erot interrogatiiviin ja deklaratiiviin ovat merkittävät. Käsittelen näitä eroja tarkemmin seuraavassa luvussa (luku 2.2), jossa määrittelen syntaktisen imperatiivikonstruktion muodon ja perusmerkityksen.

2.2 Imperatiivi lausetyyppinä ja velvoitustahto

Syntaktinen imperatiivi, toisin sanoen imperatiivi lausetyyppinä, on suomeen kieliopillistunut lausekonstruktio, jonka on synnyttänyt ja jonka elinvoimaisuuteen vaikuttaa yhä edelleen kielenkäyttäjien tarve ilmaista tiettyä interpersoonaista, edellisissä luvuissa kuvailemaani vaihtokauppaan liittyvää merkitystä, nimittäin sitä, että 'minä puhujana tahdon, että sinä puhuteltuna toimit tai olet toimimatta kuvaamallani tavalla', tai vaihtoehtoisesti sitä, että 'minä puhujana tahdon, että te vastaanottajina toimitte tai olette toimimatta kuvaamallani tavalla' (ks. esim. Halliday 1994 [1985]: 68–71; ISK 2004: § 1645–1647; Larjavaara 2007: 496–497). Imperatiivilauseeseen skeema on seuraava (ks. kuviota 1).

Kuvio 1.
Kanonisen imperatiivilauseeseen skeema.

Kanonisella imperatiivilauseella viitataan Aikhenvaldin (2010) tapaan niihin imperatiivilauseisiin, joiden subjektipersona on jompikumpi 2. persoonista. Kun tilanne on tämä, lauserakenne on todellakin omanlaisensa – ei vain suomessa vaan muutenkin maailman kielissä yleisesti. Yllä olevaa skeemaa eivät suomessa edustakaan ne lauseet, joiden verbi on imperatiivin preesensin 3. persoonissa. (Ks. lukua 3.1, erityisesti taulukkoa 4, ja lukua 3.2, erityisesti kuviota 3.) Skeemassa on vain yksi pakollinen jäsen, itse imperatiivimuotoinen verbi (tai useammasta verbistä koostuva verbiketju tai -liitto), ja tämä on lauseenalkuinen. Pääverbin täydennysrakenteesta riippuu – muun muassa siitä, onko pääverbi transitiivinen vai ei –, kuinka monta täydennyksenä toimivaa lauseketta (XP) lauseessa on. Jos pääverbinä on transitiivi-verbi ja jos se saa totaaliobjektin, objekti-NP on akkusatiivissa ainoastaan silloin, kun objektina toimii persoonapronomini, muutoin se on nominatiivissa.⁶ Akkusatiivinhan voi nähdä syntyneen juuri erottamaan subjekti- ja objektiargumentti toisistaan. Sekin, että totaaliobjektia ei merkitä, viittaa vahvasti siihen, että omana lausekkeenaan ilmaistu subjekti ei kuulu imperatiivilauseeseen skeemaan. Vilkunan (2000: 128) sanoin imperatiivilauseeseen subjekti onkin implisiittinen. Tätä kuvastaa kuvion 1 subjektijäsenen katkoviivoitus. Subjektin implisiittisyys ei kuitenkaan tarkoita subjektittomuutta. Imperatiivilauseessa ilmaistaankin tyypillisesti sellaista toimintaa, jota subjektitarkoitte pystyy kontrolloimaan (tahdonalaisen, toimintaansa kontrolloi-

6. Kutsun akkusatiiviksi henkilöviitteisten pronomien t-akkusatiivia ja *Ison suomen kieliopin* (2004) kuvauksesta poiketen myös sitä n-päätteistä muotoa, joka toimii objektina (*ostin sanakirjan*) ja objektin sukuisena määrän adverbiaalina (*olin siellä vuoden*).

van subjektitarkoitteen ja deonttisuuden suhteesta ks. myös esim. Lyons 1977: 826; Laitinen 1992: 176; E. Itkonen 2008: 208–209).⁷

Tässä esittämäni skeema on alustava siinä mielessä, että kuvion 1 merkintä $V_{imperatiivi}$ jättää kuvauksen ulkopuolelle ne tapaukset, joiden verbi on passiivin indikatiivin preesensissä ja jotka niin ollen ovat merkitykseltään siinä mielessä inkluusiivisia, että kehotuksen vastaanottajiin lukeutuu yhden tai useamman muun lisäksi puhuja itse.⁸ Käsitelen näitä tapauksia (ja imperatiivilauseen edelleenkehitystä nimenomaan persoonan näkökulmasta) tarkemmin muualla. Todettakoon kuitenkin tässä yhteydessä seuraava. Nykysuomen tilanne on se, että monikon 1. persoonan imperatiivimuoto (esim. *soitakaamme*) on korvautunut lähes kauttaaltaan passiivin preesensmuodolla (*soitetaan, soitetaan, piritellään* tms.). Näissä passiivimuodon sisältävissä imperatiivilauseissa (esim. *mennään jo*), ei ole sen enempää morfologista imperatiivin eikä myöskään morfologista monikon 1. persoonan merkitsintä. Merkityksellistä on kuitenkin se, että ne noudattavat imperatiivilauseen syntaktista skeemaa, joka eroaa selvästi deklaraatiivin ja interrogatiivin skeemasta. Tyyppiä *mennään jo* edustavista lauseista voidaan todeta seuraava:

- 1) ne ovat finiittiverbialkuisia niin kuin kanoninen imperatiivilause (vrt. niihin deklaraatiivilauseihin, jotka sisältävät passiivin indikatiivin preesensin muodon, esim. *hakijoihin otetaan yhteyttä henkilökohtaisesti*, ja niihin deklaraatiivilauseihin, jotka ovat oikeastaan aktiivin indikatiivin preesensin monikon 1. persoonassa, esim. *me soitetaan sulle huomenna*),
- 2) niiden subjekti on implisiittinen niin kuin kanonisen imperatiivilauseen (vrt. arkipuheessa käytettyyn deklaraatiiviin *me soitetaan*),
- 3) mutta niissä ilmaistu toiminta on sellaista, mitä subjektitarkoite pystyy kontrolloimaan niin kuin kanonisessa imperatiivilauseessa, ja
- 4) jos niissä on totaaliobjekti, se jää merkinnättä (paitsi persoonapronominien tapauksessa), kuten kanonisessa imperatiivilauseessa.

Imperatiivius ja persoonanmerkintä voidaan siis nähdä *mennään jo* -tyyppisissä lauseissa täysin syntaktisina ilmiöinä.

Imperatiivilauseeseen saattaa liittyä partikkeleita, niin kuin esimerkeissä 1 ja 2.⁹

7. Myönnän, että implisiittinen subjekti on käsitteenä hankala, mutta toisaalta ei voida myöskään puhua implisiittisestä agentista, sillä kehotuksen alainen toiminta ei ole välttämättä agenttivista, vaikka se on subjektitarkoitteen kontrolloitavissa. Lisäksi imperatiivilauseen subjekti pannaan kyllä näkyviin (*tulkaa* ja *tulkaamme* vs *tule*), joskaan sitä ei yleensä tehdä näkyväksi omana lausekkeenaan.

8. Inklusiivisuus voi luonnollisesti tarkoittaa mitä hyvänsä 'mukaan lukeutumista'. Käytän termiä tässä artikkelissa niin, että mukaan lukeutuu puhutellun tai puhuteltujen lisäksi nimenomaan puhuja. Ks. inklusiivisuudesta esim. Hakulinen & Karlsson 1979: 289–290; Shore 1985: 40–41; ISK 2004: § 1654; Makkonen-Craig 2005: 18–19.

9. Esimerkit ovat Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkiston aineistoa. Kaikkien esimerkkien lähteet ovat artikkelin lopussa. Käytän tässä kohtaa aitoja keskusteluesimerkkejä siitä syystä, että ne tilanteet, joissa imperatiivilauseita on käytetty, ovat hyvin tyyppillisiä käyttökonteksteja (ks. tästä jäljempää).

(1) [Pajatso]

(Piip)

- 01 M: jees.
 → A: jees. .hh no laittakaa radio auki.
 03 (0.4)
 04 M: ai niin se on se Pajatso.=
 05 A: =se on se Pajatso.
 06 M: joo:.=

Esimerkin 1 tapauksessa imperatiivilauseen alkuun on liittynyt dialogipartikkeli *no* (r. 2), mutta lause noudattaa sitä skeemaa, jonka edellä määrittelin. Samoin sitä noudattavat esimerkin 2 imperatiivilauseetapaukset (r. 5 ja 7).

(2) [Sotka-astiasto]

- 01 (.)
 02 Jaana: ja kaikken ihaninta [mitä mää sain tän
 03 Mirja: [↓ai nää,
 04 Jaana: vanhan Sotka-°astiaston°,
 → Mirja: näytäs ny oikei,
 06 Jaana: se on [(--),
 → Mirja: [ans tassiki,
 08 Jaana: se- se on siis kato nyt se on ihan,
 09 se on nyt siis,

Esimerkin 2 tapaukset eroavat esimerkin 1 imperatiivilauseesta persoonansa suhteen. Lisäksi lauseiden (r. 5 ja 7) molemmissa finiittiverbeissä on liitepartikkeli *-s*. Esimerkit 1 ja 2 edustavat imperatiivilauseen hyvin frekventtiä käyttöä: imperatiivilauseella kehoitetaan sellaiseen toimintaan, josta on aiemmin ollut puhe (esim. 1) tai jonka voi kehoitushetkellä tulkita olevan käynnissä (esim. 2; ks. tarkemmin Lauranto, tekeillä b, myös Lauranto 2012). Kanonisen imperatiivilauseen käyttöyhteyksiä arkitilanteissa en käsittele kuitenkaan tässä artikkelissa tarkemmin.

Esimerkki 3 on osa keskustelua, jota käy eräs eräs perheenäiti muiden verkkokeskusteluun osallistuvien kanssa (kursivointi on minun).

(3) [Perhekerho]

En aio tehdä enää ruokaa, *mies tehkään joka toinen päivä*. Aletaan sitten tehdä siivousvuorotkin, ja *mies herätköön tytön kanssa puolet öistä*. Mulla kun on sellainen olo, että olen ilmainen orja, jonka jokainen pyyntö on liikaa. Hän sanoo että rahamme ovat yhteisiä, mutta kuitenkin koska hän tietää enemmän, hän saa kuluttaakin enemmän. Vaadinko kohtuuttomia?

Esimerkissä on kaksi sellaista lausetta, jotka sisältävät yksikön 3. persoonan imperatiivimuodon. Muodollisesti lauseet eivät noudata edellä määriteltyä imperatiivilauseen skeemaa, sillä niissä on NP, joka toimii subjektina. Subjekti ei ole siis – Vilkun (2000: 128) sanoin – implisiittinen. Toki tämän seikan voisi sivuuttaa toteamalla, että koska subjektitarkoite viittaa johonkuhun kolmanteen osapuoleen, se on pakko panna näkyviin, muutoinhan ei tiedettäisi, kehen viitataan. Tämä on totta, mutta mikäään rakenteellinen seikka ei estäisi myöskään sitä, että puhuteltuun tai puhuteltuihin viittaavissa 2. persoonien imperatiivilauseissa olisi subjektipronomini mukana (niin kuin on usein esimerkiksi niissä arkipuheen deklaratiiiveissa tai interrogatiiveissa, jotka ovat 2. persoonissa, esimerkiksi *tuutsä huomenna, sä tuut kai sit huomenna*). Se on kuitenkin melko harvinaista (ks. tarkemmin Lauranto, tekeillä a ja b; Vilkuna 2000: 128; myös Makkonen-Craig 2005: 44–45).¹⁰ Vastaus siihen, että 2. persoonien imperatiivilauseet eroavat muodollisesti niistä lauseista, jotka sisältävät yksikön tai monikon 3. persoonan imperatiivimuodon, on nähdäkseni yksinkertainen: kyseessä on kaksi eri konstruktiota. Muodollisen eron taustalla on tietysti merkitys. Tätä käsitelen seuraavaksi.

2. persoonien imperatiivikonstruktion perusmerkitys on erottamattomasti kytköksissä siihen tarpeeseen, johon se on alun perinkin syntynyt. Syntaktisen imperatiivin merkitys on kaksijakoinen, kompleksinen (myös Halliday 1994 [1985]: 68–69): sillä ilmaistaan (1) puhujan tahtoa (2) saada puhutellussa aikaan toiminnallinen reaktio, lyhyesti sanoen puhujan *velvoitustahtoa*. Larjavaara (2007: 497) esittää samanlaisen analyysin (kursivointi minun): ”Kaiken kaikkiaan direktiiviseen aktiin sisältyy – – seuraavat komponentit: a) representatiivinen sisältö, joka kuvaa asiointilan, joka kuulijan olisi toteutettava (vertaa deonttiseen modaalisuuteen), b) subjektiivinen *halun tai tahdon ilmaus*, c) *kuulijaan kohdistuva velvoitus toteuttaa* representaatiolla kuvattu haluamisen ja tahdon kohteeksi ilmaistu oleminen tai tapahtuminen.” Larjavaara (mp.) jatkaa: ”Tuo c-kohdan velvoitus on siis toiminnallisen tason omaa semantiikkaa, eikä sitä voi palauttaa haluamiseen tai edes tahtomiseen.” Tätä velvoitustahtomerkitystä on syntynyt ilmaisemaan syntaktinen imperatiivikonstruktio. Imperatiivilauseen perusmerkitykseen on toisin sanoen rakentunut puhujan ja puhutellun välinen velvoitus-tahtosuhte. 3. persoonien imperatiivimuodon sisältävät lauseet eivät ilmaise tätä merkitystä. Edellisessä esimerkissä 3 puhuja (= verkkokirjoittaja) ilmaisee kyllä *toiminta-tahtonsa*¹¹, toisin sanoen sen, että hän haluaisi tai toivoisi jonkun muun toimivan jollain tavoin, mutta se ei ilmaise velvoitusta puhutellulle (= verkkokirjoituksen lukijalle). Tämä heijastuu suoraan konstruktion muotoon, muun muassa siihen, miten subjektitarkoitteeseen viitataan (ks. myös Hakulinen & Karlsson 1979: 288–291).

10. Se, että 2. persoonien imperatiivilauseissa ei ole subjektiin viittaavaa pronominia, ei ole ominaista vain suomelle vaan hyvin yleistä maailman kielissä muutenkin (ks. Aikhenvald 2010: 17–). Tosin on huomautettava, että asia ei ole – ainakaan suomen kohdalla – aivan näin mustavalkoinen (ks. esim. Vilkuna 2000: 128). En käsittele imperatiivilauseen subjektikysymystä tässä artikkelissa kuitenkaan tämän enempää.

11. Korostettakoon, että käyttämäni termi *toimintatahto* ei viittaa mihin hyvänsä haluun tai tahtoon (myös Larjavaara 2007: 497). Tässä se viittaa nimenomaan puhujan sellaiseen tahtoon, joka kohdistuu jonkun kolmannen osapuolen toimintaan. Myöhemmin (luvussa 3.2 unkarin imperatiivia käsitellessäni) viittaan termillä myös puhutellun tahtoon, joka kohdistuu puhujan toimintaan.

Kolmaspersoonaisen imperatiivimuodon sisältävät lauseet on määritelty imperatiivilauseiksi toisinaan myös sillä perusteella, että vaikka puhuteltua ei olekaan rakennettu lauseissa kieliopillisesti toiminnan suorittajaksi, hän ottaa kuitenkin lausuman vastaan ja toimii ikään kuin imperatiivilauseella ilmaistun kehotuksen välittäjänä (Matihaldi 1979: 161–162). Samaan tapaan määrittelevät hortatiivin van der Auwera ym. (2011a). He antavat seuraavat esimerkit:

(1a) *May he live a hundred years!* (Optative), (1b) *Sing!* (Imperative), (1c) *Let's sing!* (Hortative), (1d) *Let him sing!* (Hortative).

Sen jälkeen esimerkkejä kuvaillaan seuraavasti (lihavointi on minun):

(1a) illustrates an optative. It expresses a wish of the speaker, but there is no appeal to the addressee to make it true. (1b-d) also express a wish of the speaker, and in each case, **there is an appeal to the addressee to help make it true**. With the desired future state of affairs specified as that of someone's singing, we note that the person who is supposed to sing is/are the addressee(s) in (1b). In (1c), however, the intended singer is the addressee(s) together with the speaker. And in (1d), **the intended singer is a third person**.

Englannin osalta tällainen kuvaus voi olla oikeutettu, sillä esimerkkien 1c ja 1d lauseet ovat oikeastaan (ainakin alun perin) vaihtokauppanäkökulmasta imperatiivilauseita ('salli/sallikaa hänen/heidän/meidän laulaa'), tosin samaan aikaan maailmankuvauksen näkökulmasta kausatiivis-permissiivisiä rakenteita (ks. myös Halliday 1994 [1985]: 285–287), mutta en näe tämän pätevän suomeen. Suomessa ei ole nimittäin mitään merkkiä siitä, että puhuja haluaisi nimenomaan puhutellun välittävän veloitteensa jollekulle kolmannelle. Lähden siitä, että imperatiivilauseeseen on kiteytynt jotakin merkittävää puhujan ja puhutellun välisestä toimintaveloitteesta. Se näkyy myös imperatiivilauseen eriytymisenä omaksi konstruktiokeksen.

Alaluvun 2.1 lopussa nostin esiin, että imperatiivilause poikkeaa huomattavasti merkitykseltään interrogatiivista ja deklaratiiivista. Ensinnäkin interrogatiivilla ilmaistussa kysymyksessä ja deklaratiiivilla ilmaistussa väitteessä tai toteamuksessa voidaan käsitellä niin tulevaa, paraikaa tapahtuvaa kuin mennyttä toimintaa. Suomen imperatiivilause viittaa puolestaan välttämättä tulevaan toimintaan, sillä muuhun ei puhuteltua voida kehottaa. Niin kuin jo mainitsin, tämä on tilanne maailman kielissä ylipäätään (joskin on kieliä, joissa imperatiivilauseita on useita riippuen siitä, miten kauas tulevaisuuteen viitataan, niin kuin edellä jo mainitsin). Toinen perustava ero on se, että vaikka interrogatiiviksi puettun kysymyksen vastaajana ja deklaratiiiviksi puettun väitteen tai toteamuksen vastaanottajana toimii puhuteltu samaan tapaan kuin imperatiivilauseeseen kehotuksen vastaanottajanakin, interrogatiiviin liittyvä vastaajuuus ja deklaratiiiviin liittyvä vastaanottajuus eivät ole rakentuneet subjektiudeksi. Syy tähän on luonnollinen. Puhutellulta voidaan kysyä ja hänelle voidaan kertoa myös muiden kuin hänen itsensä toiminnasta, ja tällöin subjektioksi saattaa rakentua joku tai jokin muu. Imperatiivilauseessa puolestaan interaktion rooli eli kehotuksen vastaanottajuusrooli ja kieliopillinen rooli,

kehotuksen alaisen toiminnan suorittajuusrooli eli subjektius lankeavat välttämättä yhteen. Puhuteltua ei voi ”kehottaa tai käskää, että joku muu tekee”, mutta häneltä voidaan kysyä ja hänelle voidaan kertoa muiden tekemisistä, häneltä voidaan ”kysyä, mitä joku muu tekee” ja hänelle ”voidaan kertoa, mitä joku muu tekee”. Tästä syystä sellaiset lauseet, joiden finiittiverbi on jommankumman 3. persoonan imperatiivissa, eivät ole varsinaisia imperatiivilauseita. Niiden vastaanottaja on toki puhuteltu, mutta niissä ilmaistun toiminnan suorittajaksi, subjektiksi, ei ole kieliopillisesti rakennettu puhuteltua vaan joku *minä ja sinä tässä ja nyt* -tilanteen ulkopuolinen. Juuri tätä tarkoitetaan, kun sanotaan, että imperatiivilauseen subjekti tulkitaan tilanteesta (esim. Halliday 1994 [1985]: 92–95). Kun on kyse toimintaan orientoituneesta vaihdosta, toiminnan suorittaja ei voi olla kukaan muu kuin puhuteltu (ks. myös Sadock & Zwicky 1985: 173; Aikhenvald 2010: 19), eikä subjektia niin ollen tarvitse erityisesti merkitäkään (*tule*-muotoon ei sisälly persoonan merkkiä). Deklaratiivin ja interrogatiivin kohdalla tilanne on toinen, eikä mitään puheaktipersonaa voikaan suoraan tulkita kummankaan subjektiksi – vaikka siis deklaraatiivin ja interrogatiivin vastaanottaja puhuteltu tietysti onkin.

Imperatiivilause orientoituu siis perusmerkitykseltään toimintaan, ja lisäksi lauseessa ilmaistu toimintakehotus on suunnattu puhutellulle. Tämän heijastumaa on se, että imperatiivilause toimii usein vierusparin etujäsenenä (ks. esim. ISK 2004: § 1657; myös A. Hakulinen 1997; Raevaara 1997) niin, että jälkijäsen rakentuu siitä, miten puhuteltu hyväksyy (tahi on hyväksymättä) hänelle kohdistetun toimintakehotuksen. Voidaan siis sanoa, että imperatiivilauseen perusmerkityksen heijastumaa kielenkäytön tasolla on sen etujäsenyys. Imperatiivilause voi kuitenkin toimia myös vierusparin jälkijäsenenä, esimerkiksi ohjeen- ja neuvonhakutilanteissa sekä luvanpyynnöissä (ks. esim. 4 r. 3).

(4) T-paitojen siirto tuoilta toiselle vastaanotolla [YML]

01 Opiskelija:	Mä voin kyl.
02	Meneeks noi tohon samaan.
→ Opettaja:	Joo laita vaikka.
04 Opiskelija:	((Siirtää T-paidat tuoilta pois.))

Itse asiassa näissäkin tilanteissa imperatiivilauseen jälkijäsenyys on samanaikaista etujäsenyyttä. Esimerkin 4 tilanne on se, että opiskelija on tullut opettajan vastaanotolle. Opettaja pyytää opiskelijaa istuutumaan, mutta hän huomaa samalla, että yhtään tuolia ei ole vapaana. Esimerkin vuorot järjestyvät niin, että rivillä 1 olevalla modaalistetulla deklaraatiivilla (*mä voin kyl*) opiskelija tarjoutuu siirtämään T-paitoja, jotta hänelle vapautuisi istuin, ja rivillä 2 olevalla interrogatiivilla hän kysyy opettajalta tarkempaa tietoa siitä, mihin paidat voisi siirtää. Interrogatiivi on mahdollista tulkita käyttömerkitykseltään ohjeen- hakukysymykseksi: kuvatuolaista tarjoutumista seuraa luontevasti sellainen kysymys, jonka vastaus ohjeistaa tarjoukseen liittyvää toimintaa. Rivillä 3 opettaja vastaa opiskelijan esittämään kysymykseen imperatiivilauseella. Opettajan vastauslause sisältää konsessiivisen *vaikka*-partikkelin. Se viittaa vahvasti neuvottelukontekstiin (ks. ISK 2004: § 759; Kauppinen 2006: 172, 182–183): tässä tapauksessa opettajan voi nähdä tulkitsevan opiskelijan kysymyksen joko permissiivisesti luvanpyynnöksi tai ohjeenhauksi (tai samaan

aikaan molemmiksi). Rivin 3 imperatiivilause toimii siis rivin 2 vuoron konsessiivis-permissiivisenä jälkijäsenenä mutta samalla etujäsenenä, joka edellyttää uutta jälkijäsentä. Tällä tavoin syntyy vieruspariketju, jossa vuorojen tehtävät limittyvät. Imperatiivilauseen jälkijäsenenä voi sanoa toimivan opiskelijan toiminnan (r. 4), sillä kielellistä responsia opiskelija ei keskustelussa anna. Tämä johtunee siitä, että koko keskustelun aloittaja on opiskelija (r. 1): hän itse tarjoutuu siirtämään T-paidat tuolilta rivillä 1.

Olen määritellyt tähän mennessä sen, mitä tarkoitan imperatiivilauseella ja mihin laajempaan systeemiin se kuuluu. Siirryn seuraavaksi imperatiivilauseen ja direktiivien suhteeseen.

2.3 Velvoitustahto ja direktiivi

Käsittelen tässä aluvuossa sitä, miten direktiivit liittyvät imperatiivilauseeseen ja eritoten imperatiivilauseen merkitykseen, velvoitustahtoon. Edellisessä aluvuossa määrittelin imperatiivilauseen syntaktiseksi konstruktioksi, velvoitustahtoa ilmaisevaksi, tietynmuotoiseksi lauserakenteeksi. Termiä *imperatiivi* (ja sen muunkielisiä vastineita) käytetään kuitenkin myös pelkästään merkityskategoriaan viitattaessa (esim. Birjulin & Xrakovskij 2001; Kibardina 2001: 321–328). Lähtökohta on se, että lähes mikä hyvänsä lauseessa ilmaistu puhujan tahto, joka kohdistuu jonkun muun toimintaan, mahdollistaa imperatiivikuvauksen. Tällainen lähestymistapa on saanut osakseen myös kritiikkiä. Forsbergin (2004) mukaan Birjulinin, Xrakovskijin ja Kibardin kuvauksissa imperatiivi sekoittuu direktiivin käsitteeseen. Tällä tavoin määriteltynä imperatiivi hajoaakin käsiin.

Termi *direktiivi* on yleisesti käytössä nimenomaan merkityskategorian nimenä. Direktiivi on määritelty monissa yhteyksissä hiukan eri sanakäantein (ks. esim. Austin 1962; Ross 1968; Searle 1969, 1976; Lyons 1977: 754–755; Sorjonen 2001: 93–95; ISK 2004: § 1645; Larjavaara 2007: 496–498), mutta määritelmiä yhdistävät kuitenkin seuraavat seikat:

- 1) Kyse on puhujan ja puhutellun välisestä vuorovaikutuksesta.
- 2) Puhuja ohjailee puhutellun tulevaa tekemistä, direktiivit orientoituvat siis eikielelliseen toimintaan.

Juuri edellä mainitulla tavalla direktiivi määritellään myös ISK:ssa (2004: § 1645): ”[d]irektiivi on ohjaileva lausuma, jolla käsketään, kehotetaan, pyydetään tai neuvotaan puhuteltua toimimaan tai olemaan toimimatta tietyllä tavalla”. ISK:n määritelmä on siinä mielessä tarkempi, että siinä viitataan myös tilanteisiin tulkintoihin, joita kutsun *käyttömerkityksiksi* (ks. myös Lauranto, tekeillä b):

- 3) Direktiivit voivat olla mm. käskyjä, kehotuksia, pyyntöjä ja neuvoja.

Lisäksi ISK:n määritelmässä voidaan nähdä – löyhä mutta tarpeellinen – viittaus direktiivien muotoon:

- 4) Direktiivi on lausuma.

Direktiivejä ei edusta siis välttämättä vain lausumien yksi, syntaktinen alatyypipi, nimittäin lause (ks. tarkemmin ISK 2004: § 1003), vaan niitä voivat edustaa myös esimerkiksi yksittäiset sanapartikkelit ja muut lausetta pienemmät kokonaisuudet. Toisaalta direktiiviksi ei kutsuta pidempää kuin yhdestä lausumasta muodostunutta kokonaisuutta. Näin määriteltynä direktiivi on kuvauksessa hyödyllinen käsite. Direktiivit muodostavat funktionaalisen käyttökategorian, eivät kieliopillisesti määriteltävää ilmausryhmää.

Yhtä kaikki siinä, miten direktiivi on yleisesti määritelty, on suora yhteytensä velvoitustahtoon. Tämä voi toteutua imperatiivilauseena mutta myös muuntotyypisinä lausumadirektiiveinä. Imperatiivilause on kuitenkin velvoitustahdon kieliopillistuma, sen tyypillisin toteuma. Tätä tyypillisyyssuhdetta osoittaa osaltaan se, kuinka frekventti direktiivityyppi imperatiivilause on niissä kielenkäyttötilanteissa, joita voidaan pitää hyvin perustavanlaatuisina, ystävien ja tuttujen välisissä arkikeskusteluissa (ks. taulukkoa 2).¹² Taulukkoon 2 on laskettu mukaan vain ne direktiivit, jotka suuntautuvat puhujalta yhdelle tai useammalle puhutellulle, ei sellaisia, inkluusiiviksi kutsumiani tapauksia, joissa puhuja lukeutuu itse mukaan siihen ryhmään, jolle direktiivi on suunnattu, esimerkiksi *mennään jo*.

Taulukko 2.

Direktiivien kokonaismäärä ja eri rakennetyyppien jakauma arkikeskusteluaineistossa.

Lausumadirektiivit	Esiintymiä	Osuus (%)
Imperatiivilauseet	242	54,8
Interrogatiivilauseet	93	21,0
Deklaratiivilauseet	84	19,0
Imperatiivi- tai deklaraatiivilause (syntaktinen ambiguuteetti)	1	0,2
<i>jos</i> -lauseet	10	2,3
Finiittiverbittömät	7	1,6
Partikkelit	5	1,1
Yhteensä	442	100

Imperatiivilause kuuluu sosiaalisesti keskeisen merkityksensä ja niin ollen käyttöfrekvenssinsäkin puolesta interpersoonaisen vaihtokaappasyntaksin keskiöön (ks. myös Hamblin 1987: 2–3). Kun tästedes puhun direktiivien taustalla olevasta merkityksestä – ja niin ollen imperatiivilauseenkin perusmerkityksestä –, käytän rinnan *velvoitustahto*-termin ohessa termiä *direktiivisyys*. (Teen kuitenkin hienoisen eron termien taustalla olevien käsitteiden välille, mutta tätä käsittelem hiukan myöhemmin esimerkin 5 jälkeen.) Velvoitustahto on yhdenlaista direktiiviyttä, puhujan ja puhutellun välinen suhde, johon kuuluu erottamattomasti se, että puhuja velvoittaa nimenomaan

12. Aineistoa on kaiken kaikkiaan noin 12,5 tuntia. Ks. tarkemmin Lauranto, tekeillä b. Imperatiivin käytön ja puhujien tuttuusasteen suhteesta ks. myös Raevaara & Sorjonen 2006: 135.

puhuteltua tekemään jotakin, ei välillisesti jotakuta muuta ihmistä tai jotakin asiain-tilaa. Tietysti jo termin *direktiivi* voi tulkita viittaavan juuri tähän: *direktiivi* tulee latinan partisiipista *directum* 'suunnattu'. Suunnattuuteen liittyy luontevasti suuntaajan lisäksi se, mihin – tässä yhteydessä luonnollisesti kehen – suunnataan.

Edellisessä luvussa esiin tuomani verkkokeskusteluesimerkin 3 lauseet, joissa esiintyy 3. persoonan imperatiivimuoto (*mies tehkään joka toinen päivä* ja *mies herätköön tytön kanssa puolet öistä*), eivät edusta imperatiivilauseita. Ne eivät yksinkertaisesti mahdu imperatiivikonstruktion määritelmään (ks. lukua 2.2). Nämä lauseet eivät ole myöskään direktiivejä, sillä niihin ei liity edes tilanteisesti puhujan puhuteltuun suuntaamaa velvoitustahtoa.

Direktiivejä esiintyy toki muissakin kuin arkikeskusteluissa, mutta arkikeskustelutilanteet ovat direktiivien suhteen keskiössä siinä mielessä, että ne rakentuvat puhujan ja puhutellun varaan jo hyvin konkreettissakin mielessä: niiden kieliaineksen tuottaa yksinkertaisesti useampi kuin yksi kielenkäyttäjä. Toki vahvasti puhujan ja puhutellun varaan – tosin jo hiukan abstraktimmassa mielessä – rakentuvia tekstilajeja voivat edustaa kirjallisetkin kielenkäyttötilanteet, esimerkiksi ruoanvalmistusohjeiden antaminen, varoitukset ja ohjeet kyltteinä ja niin edelleen, eikä näissäkään lausumien tulkinta direktiiveiksi tuota juuri ongelmia. Mitä epämääräisemmäksi puhuteltu (tai lukija) jossakin kielenkäyttötilanteessa on tehty, sitä vaikeampaa on usein erottaa puhujan puhuteltuun kohdistamaa ohjailutoimintaa sellaisesta toiminnasta, jossa puhuja kuvailee asiain-tiloja ja rakentaa toimijat käyttämiinsä syntaktisiin konstruktioihin niin, että toimijoiksi voidaan tulkita yhtä hyvin ”puhuteltu” (tekstin lukija) kuin kuka hyvänsä muukin yhteisön jäsen: näin direktiiviyden ja ei-direktiiviyden raja saattaa hämärtyä (ks. myös Honkanen 2001, 2012: 62–73). Tässä ei tietysti ole mitään erityisen kummallista, sillä direktiivit muodostavat funktionaalisen käyttökategorian, ja tällöin yksittäisen lauseen tulkinta direktiiviseksi tai ei-direktiiviseksi riippuu siitä, millaisesta toiminnasta kulloisessakin tilanteessa on kysymys. Kun itse toiminta tunnustetaan usein sen perusteella, mitä yksittäisillä lauseilla tehdään, ollaan kehässä ja direktiivinen tulkinta saattaa jäädä epävarmaksi.

Direktiiviyden syntaktinen paikannus saattaa tuottaa ongelmia, vaikka puhuteltu olisikin rakennettu tekstiin kieliopillisesti eksplisiittiseksi, kuten esimerkissä 5.

(5) [Tjäreb.]

KARON BEACH

Karonin lempeä lahdenpoukama houkuttelee sinua, joka nautit rauhallisesta ympäristöstä mutta et halua olla eristyksissä. Karonin kylässä on kaikki tarvittava, mutta tunnelma ei ole liian levoton. Aivan naapurissa on kuitenkin vauhdikas Patong Beach.

Helppoa ja huoletonta

Karon on aidonoloinen thaikylä, jossa turisteja pidetään kuin kukkaa kämmenellä. Hotellimme sijaitsevat kauniissa ympäristössä, puutarhan keskellä

tai rannan tuntumassa. Karonin kylässä on rivi kotoisia ravintoloita, kauppoja ja räätäleitä. Vaihtoehtoja herkutteluun ja illanviettoon on riittävästi joka päivälle, mutta pikkukylää runsaampikin tarjoilu on lähellä: taksilla hurratut viereisen Patongin ostos- ja baarikatujen vilinään hetkessä.

Teksti on ilmestynyt matkaesitteessä. Niitä julkaistaan eritoten siksi, että matkatoimisto saa myydyksi matkojaan. Näiden tekstien päämäärä on siis saada kuluttajat toimimaan tietyllä tavalla. Huomattavaa kuitenkin on, että kun esimerkin 5 tekstin yksittäisiä lauseita tarkastellaan sellaisinaan, on vaikea väittää, että jokin niistä toimisi direktiivinä – siitä huolimatta, että tekstin tunnistaisi juuri matkoja mainostavien matkaesitetekstien genreen kuuluvaksi (ks. myös Honkanen 2012: 69–70). Direktiivisyys ei olekaan tässä tekstissä syntaktista, eikä sitä ole helppo kytkeä myöskään tekstityyppiin (~ kielelliseen toimintaan tai toimintatyyppiin), joka on tässä tekstissä lähinnä deskriptiivinen, kuvaileva. Direktiivisyys on tässä esimerkissä pikemminkin tilannelähtöistä. Se kytkeytyy kokonaisen tekstilajin päämääriin ja reaalistuu niin ollen kokonaisuutena tekstinä, ei lauseina eikä lausumina (László 2001; Lauranto 2007; Honkanen 2012; ks. myös Larjavaara 2007: 497). Tässä yhteydessä ei kannatakaan puhua *direktiiveistä* vaan yksittäisten direktiivienkin taustalla olevasta *direktiivyydestä*, ohjailevuudesta, puhujan ja puhutellun tai kirjoittajan ja lukijan välisestä, tilanteisesti syntyneestä velvoitustahtosuhteesta. Direktiivisyys voi siis toteutua niin syntaksin kuin tekstin ja dialogin tasolla. Siitä huolimatta, että näen direktiivyyden lausumiakin laajempiin kokonaisuuksiin liittyvänä ilmiönä, yli lausuman ei ole mielestäni kuitenkaan tarpeen laajentaa termin *direktiivi* merkitystä eikä käyttöä. Käytän termiä *velvoitustahto* vain lausumadirektiivien taustalla olevasta merkityksestä, mutta termillä *direktiivisyys* viittaan edellisen lisäksi myös tekstilajikohtaiseen ohjailevuuteen. Direktiivisyys pitää siis sisällään velvoitustahtoon ja on niin ollen käsitteenä laajempi. Käytännössä termit ovat kuitenkin usein synonyymiset.

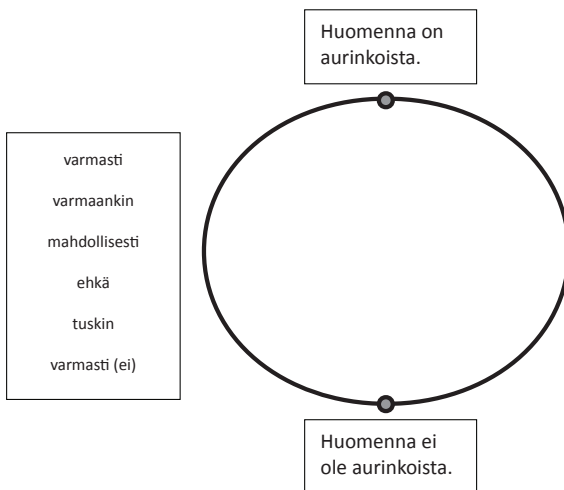
2.4 Vaihtokauppamerkitysten suhde modaalisuuteen

Tässä aluvussa kuvaan interpersoonalisten lausetyyppien vaihtokauppamerkitysten ja modaalisuuden suhdetta. Perustelen sitä kuvausvalintaa, jossa interpersoonaisia lausetyyppejä, deklaratiiivia, interrogatiivia ja imperatiivia, ei kuvata lausemoduksiksi tai *modaalisiksi* lausetyypeiksi. Interpersoonalisten lausetyyppien vaihtokauppamerkitysten ja modaalisuuden suhde voidaan lähestymistavassani tiivistää seuraavasti: kielellisenä ilmiönä modaalisuus on suppeampi kuin interpersoonaiset vaihtokauppamerkitykset. Modaalisuus on toisin sanoen merkitysjärjestelmä, joka toimii vaihtokauppamerkitysjärjestelmän sisällä (ks. myös E. Itkonen 2008: 181–182). Halliday (1994 [1985]: 356–357) viittaa tähän samaan rajaamalla modaalisuuden alan polaaristen ääripäiden väliseksi alueeksi, johon itse ääripäät eivät kuulu. Episteemisen modaalisuuden puolella tämä tuntuu ehkä selvemmältä kuin deonttisen. Käsittelen ensin episteemisen modaalisuuden suhdetta vaihtokauppamerkityksiin. Sen jälkeen siirryn deonttisen modaalisuuden ja velvoitustahtoon suhteeseen.

Kielellisen modaalisuuden ala on jaettu usein – ainakin – kahtia: episteemiseen ja siihen, mikä ei ole episteemistä. Episteemisellä modaalisuudella viitataan – lyhyesti

sanottuna – siihen merkitysalaan, joka liittyy asiointilojen varmuuteen ja todennäköisyyteen (ks. esim. Laitinen 1992: 154; Forsberg 1998: 38–39; Nuyts, Byloo & Diepeveen 2005: 8; Larjavaara 2007: 403–407; E. Itkonen 2008: 204–205). Se on kuvattu toisinaan omaksi modaalisuuden alakseen, toisinaan taas osaksi propositionaalista modaalisuutta, joka kattaa varsinaisen episteemisen modaalimerkityksen lisäksi myös evidentialisen modaalisuuden (esim. Palmer 2001; myös ISK 2004: § 1557). Evidentialisuus on yhteydessä episteemisyyteen siinä mielessä, että evidentialisuudessa voidaan asiointilojen varmuusasteeseen nähdä otettavan kantaa eksplisiittistämällä informaation lähde (Laitinen 1992: 206; Forsberg 1998: 52–59; Nuyts ym. 2005; Larjavaara 2007: 408–409; E. Itkonen 2008: 206–207), mutta episteemisestä yhteydestään huolimatta evidentialisuutta ei ole välttämättä tarvis kuvata osaksi modaalisuutta, ei ainakaan osaksi modaalisuuden ydintä (Larjavaara 2007: 408; ks. myös Kuiri 1984: 29–37).

Kuten tämän luvun alussa totesin, modaalisuus voidaan nähdä sinä merkitysalueena, joka asettuu polaaristen ääripäitten, puhtaan myönnön ja kategorisen kiellon, väliin. Episteemistä modaalisuutta voidaan Hallidayn (esim. 1994 [1985]) kuvauksessa nähdä vastaavan *modalisaation* (*modalization*). Kysymys on siis korrespondenssista, ei ekvivalenssista (ks. myös alaviitettä 14). Modalisaation yhteydessä polaariset ääripäät – jotka eivät siis ole osa modalisaatiota – toteutuvat todellisessa kielenkäytössä sellaisena myönteisenä tai kielteisenä deklaratiivina, jossa ei ole modaalialineksia. Asia voidaan kuvata seuraavasti (ks. kuviota 2).¹³

Kuvio 2.
Deklaratiivilauseen vaihtokaupparikityksen ja modalisaation suhde.

13. Kuvio 2 on muokattu Hallidayn (1994 [1985]: 357) kuviosta (ks. myös Larjavaara 2007: 405–406, erityisesti kuvaa 3). Halliday (mts. 357–361) lukee modalisaatioon (~ episteemiseen modaalisuuteen) mukaan myös tietyt temporaalimerkitykset ja pitää niiden ilmaisimia (*aina* – *yleensä* – *joskus* – *koskaan*) modaalisina. En ota tähän kuitenkaan kantaa tässä artikkelissa. Ks. *aina*-sanana interpersoonaisesta merkityksestä myös Shore (2009).

On toki makuasia, luetaanko myönteinen ja kielteinen napa modaalisuuteen mukaan vai ei. Jos näin tehdään, kasvatetaan tietysti modalisaation alaa myös niihin tapauksiin, joissa sitä ei ole merkitty millään tavalla – tai on merkitty vain yhdellä tavalla: syntaktisesti deklaratiiviksi, yhdeksi vaihtokauppalausetyypiksi. Larjavaara (2007: 407) huomauttaakin, että tällä tavoin kuvattuna ja ymmärrettynä ”[e]pisteeminen modaalisuus räjähtää laajaksi kentäksi mitä erilaisinta puhujan subjektiivista ilmaisuja ja episteemisen asenteen ottoa”. Se, että ääriäpoja ei tulkita mukaan modaalisuuden piiriin, johtaa itse asiassa toiseenkin modaali-ilmauksia koskevaan kuvaus- seikkaan. Edustamani näkemyksen mukaan tunnusmerkitön indikatiivi ei ole modus, sillä indikatiiviuhsan on nimenomaan moduksettomuutta, sitä, että lause edustaa jompaakumpaa verbimoduksetonta ääripäätä. Käytän tästä huolimatta vastedeskin *indikatiivi*-termiä. En viittaa sillä kuitenkaan ”indikatiivimodukseen” vaan deklaratiivi- ja interrogatiivilauseen moduksettomuuteen. Indikatiivi on siis ikään kuin modukseton nollavalinta suhteessa modusvalintoihin, konditionaaliin ja potentiaaliin.¹⁴

On hyvin yleisesti tunnustettua, että ei-episteemistä modaalisuutta edustavat toisaalta deonttiset, toisaalta dynaamiset modaalimerkitykset.¹⁵ Näiden kahden modaalimerkityksen suhdetta on tutkittu useissa yhteyksissä, ja moni tutkija on tullut siihen tulokseen, että niiden yhdistäminen yhden kattomerkityksen alle ei ole paras mahdollinen kuvaustapa (esim. Laitinen 1992: 185–186; Nuyts ym. 2005: 8–9; Larjavaara 2007: 414–415; E. Itkonen 2008: 208–209). Deonttisella modaalisuudella viitataan normatiiviseen, tekoihin kohdistuvaan modaalimerkitykseen, sillä ”deonttiset lausumat voi aina halutessaan tulkita preskriptiivisesti” (Laitinen 1992: 190). Tässä mielessä deonttinen modaalisuus voidaankin kuvata ”sosiaalisesti modaalisuudeksi”, sillä normit ovat yhteisöllisiä (Larjavaara 2007: 409–410). Deonttisuus koskee siis ”sitä, mitä sosiaalinen tilanne sallii, kieltää tai velvoittaa” (Larjavaara mp.). Dynaaminen modaalisuus on puolestaan yleisesti liitetty modaalisuuden alaisen persoonan kykyyn.¹⁶

Deonttinen modaalimerkitys on edellä esitetyn perusteella hyvin lähellä jo aiemmissa luvuissa määrittelemääni kompleksista velvoitustahtoa. Kuvaan velvoitustahdon kompleksiseksi juuri siitä syystä, että se on enemmän kuin deonttinen modaalisuus (ks. myös Larjavaara 2007: 497). Imperatiivilauseen kuvaaminen osaksi modaalisuutta

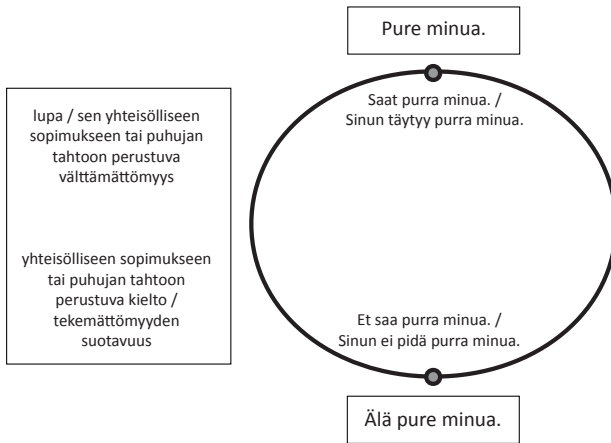
14. Halliday (1994 [1985]) käyttääkin *indicative*-termiä aivan toisessa merkityksessä: indikatiivi jakautuu hänen kuvauksessaan deklaratiiviin ja interrogatiiviin, ja niin ollen indikatiivi on valintasuhteessa imperatiivilauseeseen. Ks. myös alaviitettä 5.

15. Tähän ei-episteemiseen modaalisuuden tyyppiin viitattiin aluksi termillä *juurimodaalisuus* (*root modality*, ks. esim. Coates 1983).

16. Toisaalta ”normien ennakoedellytys on (ei-normatiivinen) kyky – – tehdä jotain” (E. Itkonen 2008: 209), ja tässä mielessä dynaamisen ja deonttisen modaalisuuden voi nähdä linkittyvän yhteen. Deonttinen modaalisuus liittyy luonteenomaisesti tilanteiden sosiaalisuuteen, so. esim. toisen osallistujan tahtoon tai yleisempiin moraalikäsitteisiin, kun taas dynaamisen modaalisuuden voi nähdä kytkeytyvän tilanteiden ei-sosiaalisiin piirteisiin, tekijään itseensä, olosuhteisiin taikka molempiin, esimerkiksi modaalisuuden alaisen persoonan kykyyn, kyvyttömyyteen ja hetkelliseen tunnetilaan (Larjavaara 2007: 415). Terminä *ei-sosiaalinen* on tosin huono siinä mielessä, että kielenkäyttäjät ilmaisevat myös objektiivisia, historiallisia, olosuhteista johtuvia pakkojakin aktuaalisissa tilanteissa ottaen huomioon keskustelukumppaninsa tiedot, kokemukset ja arvomaailman (Laitinen 1992: 196–197). Dynaaminen modaalisuus ei ole kuitenkaan tämän artikkelin keskiössä.

on nähty epävarmana myös fennistiikassa: ”[t]ämmöinen [deonttinen] modaalisuus on lähellä niin sanottua **direktiivisyyttä** (eli ohjailevia puheakteja tai kielen ohjailevia funktioita) tai ihan sitä itseään” (Larjavaara 2007: 409).

SF-teoriassa deonttista modaalisuutta vastaa suurin piirtein se, mitä Halliday (1994 [1985]: 88–91) kutsuu *modulaatioksi* (engl. *modulation*, vrt. edellä käsiteltyyn *modalisaatioon*). Modalisaation tapaan myös modulaatio voidaan määritellä kahden polaari-
sen ääripään väliin asettuvaksi alueeksi. Sen yhteydessä nämä ääri-
navat ovat (myönteinen) preskriptio ja (kielteinen) proskriptio¹⁷: ne merkitykset, joita ilmaistaan myönteisellä ja kielteisellä imperatiivilauseella (ks. kuviota 3).

Kuvio 3.
Imperatiivilauseen velvoitustahdon ja modulaation suhde.¹⁸

Jos modulaatio kuvataan samalla tavalla kuin modalisaatio, toisin sanoen kahden polaarisen ääripään väliin jääväksi merkitysalueeksi, myönteinen ja kielteinen imperatiivilause jäävät modulaation ulkopuolelle – eivät siksi, että niiden merkitykseen ei sisältyisi modaalisuutta, vaan siksi, että ne ilmaisevat vielä *enemmän* kuin pelkän modulaatiomerkitksen. Huomionarvoista on siis se, että olen edellä kuvannut velvoitustahdon kompleksiseksi siinä mielessä, että puhujan tahtoon liittyvä modulaatiomerkitys on yhdistynyt vaihtokauppa-merkitykseen: imperatiivilauseeseen odotetaan responsia.¹⁹

17. *Proskriptio* < lat. *proscribere* 'tuomita, kieltää; rajoittaa'. En käytä tässä yhteydessä suomen sanaa *kielto*, koska se on monimerkityksinen. Se ei tarkoita vain toimintaa rajoittavaa kieltoa, proskriptiota, vaan myös kielteisyyttä ylipäätään (esim. *kieltolause*).

18. Ks. tästä myös Larjavaara 2007: 412–413 ja erityisesti kuvaa 4. Kuviossa ei ole pyritty ilmaisemaan kaikkia mahdollisia deonttisia ilmauksia.

19. Voi väittää, että imperatiivilauseen suhdetta deonttiseen modaalisuuteen ei pidäkään voida kuvata samalla tavoin kuin deklaratiivin suhdetta episteemisyteen, koska imperatiivi ei kuulu totuusehtosemantiikan vaan mahdollisten maailmojen semantiikan alaan. Kuvaukseni lähtökohdat ovat kuitenkin aivan toiset: haluan korostaa sitä, että imperatiivilauseen merkitys on *kompleksinen*. Imperatiivilause sisältää modaalimerkitksen lisäksi myös vaihtokauppa-merkityksen, ja tässä mielessä imperatiivilause rinnastuu kielellisenä toimintana deklaratiiviin ja interrogatiiviin. Vaihtokauppa-merkitykset eivät ole modaalisia, ja ne muodostavatkin oman systeeminsä – joka on toki yhteydessä modaalisuuteen.

Kuvioiden 2 ja 3 kuvauksissa lähtökohtana ovat interpersoonaiset vaihtokauppa-merkitykset ja niiden syntaktiset ilmaisimet: kielelliseen vaihtokauppaan suuntautuva deklaraatiivi ja interrogatiivi sekä toiminnan ja hyödykkeiden vaihtoon suuntautuva imperatiivi. Modulaatio on toki kiinteästi yhteydessä myös imperatiivilauseeseen, sillä myönteisen imperatiivilauseen merkitykseen saattaa aivan yhtä hyvin liittyä yhteisö-sopimuksellinen tai puhujan tahtoon perustuva välttämättömyys tai puhuja saattaa ilmaista sillä puhutellulle myöntämänsä luvan (ks. luvun 3.3 esimerkkiä 17). Mutta samaan tapaan on myös modalisaatio (so. episteeminen modaalisuus) kiinteässä yhteydessä deklaraatiiviin, sillä myönteisellä modaalinaineksettomalla deklaraatiivilla puhuja voi niin ikään ilmaista asiointilojen varmuutta ja todennäköisyyttä.

Minua viehättää esittelemäni lähestymistapa myös siitä syystä, että se ottaa – tosin vain implisiittisesti – kantaa kielen kehitykseen. Imperatiivin *k*-aines on vanhimpiin kantakieliin rekonstruoituja kielenaineita (ks. tästä tarkemmin lukua 3.1). Useat nyky-suomen modaaliverbit ovat puolestaan melko nuoren kehityksen tulosta (Laitinen 1992: 116–143; myös Flint 1980). Tämä ei tietenkään tarkoita sitä, että ennen nykyisiä modaaliverbejä ei olisi ollut toisia modaaliverbejä, kenties sellaisia, jotka ovat kielestä jo hävinneet, mutta sen voi nähdä tarkoittavan sitä, että modaalisuus on alkanut ylipäättään kehittyä interpersoonaisen vaihtokauppa-merkitysten mahdollistamaan tilaan. Vuosisatojen ja -tuhansien kuluessa yhteiskunnan ja eri kielenkäyttötilanteisiin kuuluvien sosiaalisten roolien monimutkaistuuksessa ”yksinkertaisen” vaihtokaupparjestelmän oheen on tarvittu lisää niitä ilmauksia, joilla alati monimutkaistuvaa sosiaalista suhteistoa on voitu kielentää.

3 Suomen imperatiivi

Imperatiivia käsitellään usein yhtenäisenä kategoriana silloin, kun kuvauksen kohteena on sellainen kieli, jossa imperatiivi muodostaa täydellisen tai lähes täydellisen persoonaparadigman. Näin on tehty fennistiikassa (ks. esim. Penttilä 1963; ISK 2004: § 889), mutta myös maailman kieliä laajemminkin käsittelevissä kielitypologisissa kuvauksissa (ks. esim. Birjulin & Xrakovskij 2001; van der Auwera ym. 2011a). Käsitittäkseni syy tähän on morfologiakeskeisyys siinä mielessä, että kuvauksen lähtökohdaksi on otettu morfologinen paradigma, ei syntaktisia konstruktioita. Äidinkieltään opetteleva lapsi oppii kuitenkin nimenomaan syntaktisia konstruktioita. Hän ei opi morfologisia elementtejä vain niiden itsensä vuoksi vaan osana konstruktioita: vuorovaikutukseen osallistutaan ja vaihtokauppaa käydään syntaksilla, ei morfologialla.

Imperatiivin kuvauksen morfologiakeskeisyyteen on suomen kielen tutkimuksessa puututtu aiemminkin. Hakulinen ja Karlsson (1979: 289) toteavat, että ”[l]ähinnä morfologisin perustein on perinteellisesti luokiteltu imperatiiviksi myös 3. persoonan ilmaukset”. Samaan voidaan tulkita viittaavan myös Vilkun (2000: 128; kursivointi minun): ”Imperatiivit ymmärretään yleensä luontaisesti subjektittomiksi: subjekti, käskettävä henkilö, on implisiittinen. Imperatiivin 3. persooniksi *sanotuissa* tapauksissa asia on toisin, ja myös subjekti-NP on usein mukana[.]”

Käsittelen tässä luvussa suomen kielen imperatiivia eri näkökulmista. Ensinnä lähestyn sitä morfologisen imperatiiviparadigman sisältä käsin (luku 3.1) ja sitten vertailen suomen imperatiiviparadigmaa muihin kieliin, etupäässä unkariin (luku 3.2). Alaluvussa 3.3 keskityn siihen, mitä tarkoitetaan jussiivilla ja miten se liittyy imperatiiviin ja laajemmin modaalisuuden kenttään.

3.1 Suomen imperatiiviparadigma

Suomen kielen myönteisen imperatiivin (preesensin) muotoparadigma esitetään usein jotakuinkin niin kuin se on esitetty taulukossa 3.²⁰

Taulukko 3.
Imperatiivin preesensin muotoparadigma.

	Yksikkö	Monikko	
1. pers.	–	teh-kää-mme	
2. pers.	tee- ^x	teh-kää	
3. pers.	teh-kö-ön	teh-kö-öt	
Passiivi			teh-tä-kö-ön

Taulukossa 3 esiteltyä imperatiiviparadigmaa yhdistää eri persoonamuodoissa esiintyvä *k*-aines. Huomattakoon, että imperatiiviparadigma on morfologinen käsite. En ota tässä kantaa siihen, että monikon 1. persoonan *tehkäämme*-tyyppiset muodot ovat arkipuheessa äärimmäisen harvinaisia ja niiden asemesta käytetään passiivimuotoja.

Yksikön 2. persoonassa *k*:ta ei nyky-yleis-suomessa ole, mutta muoto on (useimmissa murteissa ja huolitellussa yleispuheessa) jäännösloputukkeellinen ja viittaa siis siihen, että sanan lopussa on ollut konsonantti. Täksi konsonantiksi on rekonstruoitu *-*k*. Se on rekonstruoitu vanhimpiin kantakielivaiheisiin asti (L. Hakulinen 1979: 243–245; Lehtinen 2007: 70–71) ja sitä kautta myös suomen kaukaisimpiin sukukieliin, muiden muassa unkariin (ks. esim. Kulonen 1993: 63). Muodon aiempaan *k*:llisuuteen viittavatkin eräät suomen murteet, nimittäin itäsavolaismurteet, joissa yksikön 2. persoonan imperatiivimuodot saattoivat olla *k*:llisiä silloin, kun *-k* oli absoluuttisessa lopussa, jopa vielä 1900-luvun jälkipuoliskolla (T. Itkonen 1965: 198–216).

Suomen imperatiivin analyysin pohjaksi on otettu seuraava oletus: koska on yksi paradigma, on myös yksi ja vain yksi merkitys ja on vain yksi järjestelmä. Tällöin imperatiivia tarkastellaan ainoastaan synkronisesta muotoparadigmasta käsin, ja tarkastelu saa vertailukohtansa muitten modusten muodostamista paradigmoista. Tämä näkökulma jättää syntaktiset konstruktiot piiloon: sen, että eri imperatiivimuodot ovat osa erilaisia lauserakenteita. Kutsun tätä näkökulmaa synkronismorfologiseksi.

20. En ota tässä yhteydessä kantaa imperatiivin perfektitapauksiin.

Vaikka morfologinen paradigma koostuukin synkronisesta näkökulmasta eri persoonamuodoista, ne ovat toisiinsa nähden eriarvoisia diakronisesti (tästä jatkan hiukan myöhemmin). Yksikön 2. persoonan erityisasemasta kertovat omalta osaltaan myös arkisen keskustelupuheen persoonafrekvenssit (ks. taulukkoa 4).

Taulukko 4.
Imperatiivilauseet persoonittain.

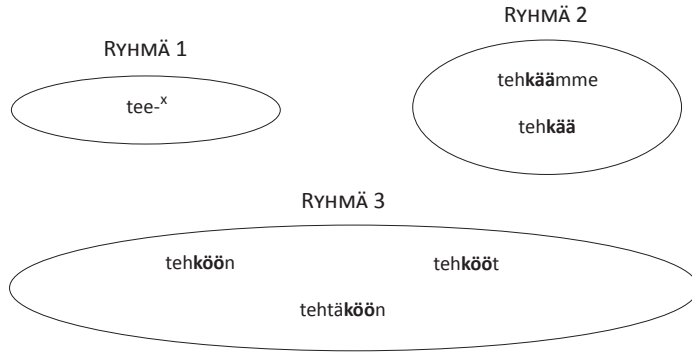
Implisiittisenä subjektina yksikön 2. persoona			203	67,9 %
Implisiittisenä subjektina monikon 2. persoona			39	13,0 %
Inklusiiviset tapaukset, joissa puhuja sisällyttää yhden tai useamman puhutellun lisäksi mukaan itsensä (näistä 1 sisältää morfologisen imperatiivin, loput 56 passiivimuotoisen finitiin)			57	19,1 %
Puhelinkeskustelun lopussa	38	66,7 %		
Osanottajan lähtiessä	1	1,8 %		
Muut	18	31,6 %		
	(57)	(100,1 %)		
Yhteensä			299	100 %

Omassa aineistossani (ks. tarkemmin Lauranto, tekeillä b) selvästi yleisimpiä ovat yksikön 2. persoonan imperatiivilauseet. Inklusiiviset imperatiivilauseet (jotka on siis suunnattu yhden tai useamman puhutellun lisäksi puhujalle itselleen) ovat yleisempiä kuin monikon 2. persoonan lauseet, mutta tämä johtunee aineistoni laadusta. Aineistosta noin 70 % on puhelinkeskusteluja, ja niille on tyypillistä, että niiden lopussa esiintyy imperatiivilause (Schegloff & Sacks 1973: 313; Sorjonen 2001: 103), suomessa erityisesti sellainen imperatiivilause, joka on merkitykseltään inklusiivinen (puhujaa + puhuteltava ja kenties joku muu). Tämä seikka vaikuttaa aineiston edustavuuteen ainakin siinä mielessä, että puhelinkeskustelut on dokumentoitu alusta loppuun ja niiden lopetusfraasitkin nousevat niin ollen korostaiseen asemaan. Jos inklusiivisista tapauksista poistetaan puhelinkeskustelun loppuun sijoittuvat imperatiivilauseet, inklusiivityyppi on vähäkäyttöisin. Eri persoonien frekvenssi kuvastaa omalta osaltaan käsitteäkseni nimenomaan syntaktisen imperatiivikonstruktion eri persoonien tyypillisyyttä: tyypillisin on yksikön 2. persoona, sitten monikon 2. ja epätyypillisin inklusiivinen (~ monikon 1. persoonan) rakenne.

k-aineuksista suffiksia ja yksikön 2. persoonan jäännöslopukeutta (sekä sen rajapidennystoteumaa) on kutsuttu imperatiivin tunnukseksi.²¹ Vaikka eri persoonissa esiintyviä tunnusaineita yhdistääkin *k*-aines, huomion kiinnittää kuitenkin se, että

21. Nykysuomen imperatiivin preesenstaivutuksessa 3. persoonien, monikon 1. persoonan ja passiivimuodoista voi – halutessaan – segmentoida persoonapäätteen: *teh-kö-ön*, *teh-kö-öt*; *teh-kää-mme*; *teh-tä-kö-ön*. Monikon 1. persoonan osalta segmentointi on selvän; 3. persoonassa ja passiivissa segmentointi tuottaa omat ongelmansa (ks. myös ISK 2004: § 118). Yhtä hyvin 3. persoonien ja passiivin imperatiivisuffiksien koko loppuosaa (-*kOOn*, -*kOot*) voitaisiin kutsua nippumorfiksi (vrt. ISK 2004: § 57, 123, 1584). Se voitaisiin kuvata myös salkkumorfiksi (ks. esim. Karlsson 1999: 93), sillä segmentti on semanttisesti kompleksinen ja itse asiassa fonologisesti (joskaan ei ortografisesti) myös jakamaton pitkän vokaalaineiksensa takia.

tunnuksissa on paljon ensi katsomalta selittämätöntä variaatiota – verrattuna muihin moduksiin, konditionaaliin ja potentiaaliin. Vokaaliaineksensa suhteen imperatiivin tunnusvariantit jakautuvat seuraavasti (ks. kuviota 4):

Kuvio 4.
Morfologisen imperatiivin tunnusvarianttien ryhmittely.

Kuviossa 4 imperatiiviparadigma on jaettu vokaaliaineksensa perusteella kolmia. Ryhmät ovat seuraavat:

- 1) yksikön 2. persoonan tunnusvokaaliton variantti, jossa alkuperäisestä **k*:stakin on säilyneenä vain mahdollinen rajapidennyskonsonantti,
- 2) monikon 2. ja 1. persoonan *k*-variantit, joiden vokaaliaineksena on *a* tai *ä*, ja
- 3) 3. persoonien ja passiivin *k*-variantit, joiden vokaaliaineksena on *o* tai *ö*.

Tässä on siis kyse morfologisesta paradigmasta, eikä siihen sen vuoksi ole pantu monikon 1. persoonan kohdalle edes vaihtoehdoksi muotoa *tehdään*, joka ei ole imperatiivimuoto.

Kun tarkastellaan paradigman sisäistä morfologiaa, yksikön 2. persoonan tyyppisyys ja ensisijaisuus (verrattuna muihin persooniin) kuvastuvat nyt tunnusmerkittömyytenä (ks. esim. VISK 2004 s. v. *tunnusmerkkinäisyys*): siinä, että yksikön 2. persoonassa ei ole persoonapäätettä laisinkaan eikä persoonapäätettä ole myöskään rekonstruoitu mihinkään kantakielivaiheeseen, vaikka itse *k*-tunnus (*tule^x* < **tulek*) lieneekin kuulunut jo varhaisimpiin kantakielivaiheisiin (ks. esim. L. Hakulinen 1979; Lehtinen 2007).²² Aikhenvaldin (2010: 18–20) mukaan tämä on tavallista maailman kielissä ylipäätään: yli kolmannes maailman kielistä on sellaisia, että yksi-

22. Mm. unkarissa imperatiivin yksikön 2. persoonassa on käytössä myös persoonapäätteellinen variantti (ks. esim. Kulonen 1993), mutta tämä on myöhäsyntyistä ja liittyy käsittääkseni vahvasti unkarin imperatiivimuodun edelleenkehitykseen. Ks. tästä tarkemmin lukua 3.2.

kön 2. persoonana on mahdollisimman vähäpukeinen, vaikka imperatiivi muissa persoonissa merkittäisiinkin (ks. myös Birjulin & Xrakovskij 2001: 23–24).

Yksikön 2. persoonan imperatiivimuoto on tunnusmerkittävin, morfologisesti tyhjin koko imperatiiviparadigmassa. Tämän lisäksi ryhmien 1 ja 2 varianttien sisällä on seuraavanlainen tunnusmerkkisyyshierarkia tunnusmerkittömimmästä tunnusmerkkisimpään: *puhu*-^x → *puhu-kaa* → *puhu-kaa-mme*. *-kAA*-aineksen pitkä vokaali on historiallisesti imperatiivin tunnuksen (*-kA*) ja persoonapäätteen (*-A* < *mksm* **-δA* < *vksm* **-tA*) yhteensulauma. Kiinnostavaa tässä yhteydessä on se, että paitsi yksikön 2. persoonan **-k*:n myös monikon 2. persoonan *-kA*-aineksen oletetaan periytyvän vanhimmista kantakielivaiheista, nykysuomen *O*:lliset muodot ovat huomattavasti nuorempaa perua (Lehtinen 2007). *-kA*-tunnuksen *A*:n historia on epäselvä, mutta ei liene varsinaisia esteitä sille, että se nähtäisiin vanhana sidevokaalina. Yksikön 2. persoonan *k*-loppuiseen (ja persoonapäätteettömään) imperatiivimuotoon olisi lisätty *A*-sidevokaalin välityksellä monikon 2. persoonan päte ja näin olisi saatu erotetuksi monikon 2. persoonan muoto yksikön toisesta. Monikon 1. persoonan *puhukaamme*-muodon pitkä-*A*:llisuus on syntynyt monikon 2. persoonan mallin mukaan niin, että ”perusmuotona” on pidetty monikon 2. persoonan muotoa (ks. esim. L. Hakulinen 1979; Lehtinen 2007: 129). Lyhyt-*A*:llisia muotoja (esim. *menkäme*) lienee esiintynyt vielä 1500-luvulla, kenties vielä muutama vuosisata myöhemminkin. Pitkä- ja lyhyt-*A*:llisen muodon vaihtelua on kuitenkin vaikea näyttää toteen, sillä vanhimmassa kirjasuomessa pitkiä vokaaleja ei merkitty läheskään johdonmukaisesti: aluksi pitkiä vokaaleja merkittiin kahdella vokaalinmerkillä vain ensi tavussa eikä siinäkään aivan säännöllisesti (ks. Lehikoinen & Kiuru 1993: 74–77). Sitä, että monikon 1. persoonan pitkä-*A*:llista muotoa olisi käytetty laajalti eri suomen murteissa, ei ole kuitenkaan osoitettu (ks. Nirvi 1947: 40–43), mutta kansanrunoudessa ja vanhassa kirjakielessä sitä kyllä käytettiin (ks. Nirvi 1947: 43; Lehikoinen & Kiuru 1993: 139–140). Nirvin (mts. 40) mukaan nykysuomen *-kAAmme*-loppuisen muodon asemesta käytettiin yleisesti suomen murteissa passiivin indikatiivin preesensmuotoa jo 1800-luvulla.

Nykysuomessa monikon 2. persoonan ”imperatiivin tunnus” *-kAA* voidaan nähdä kaksifunktionaisena. Se on ensinnäkin syntaktisen imperatiivikonstruktion morfologinen merkitsin ja toiseksi tämän lauserakenteen persoonanosoitin, jonka tehtävä on erottaa tyypillisimmästä eli yksikön 2. persoonasta tyypillisuusasteikossa seuraavaksi tuleva, so. monikon 2. persoona (ks. myös seuraavan luvun 3.2 kuviota 5). Tyypillisuus heijastuu kauniin ikonisesti myös muotoon. Kun merkityksen tyypillisuus vähenee, muodon ilmiäsuu enenee. Niin käy myös ryhmän vähiten tyypillisen persoonan merkinnässä: imperatiivilauseen epätyypillisin persoona, monikon 1. (*tehkäämme*), saa vielä lisämerkinnän verrattuna edelliseen, monikon 2. persoonaan. Historia ja nykyisyys kulkevat käsi kädessä.

Imperatiivin 3. persoonien ja passiivin pätevariantit muodostavat oman ryhmänsä (kuvion 4 ryhmä 3). Ne eroavat muodollisesti *O*:llisuutensa perusteella ryhmistä 1 ja 2. Tämän voi puolestaan nähdä kuvastavan niiden funktionaalista eroa: ne eivät ota osaa syntaktiseen imperatiivikonstruktion. Kuvailemani *A*- ja *O*-muotojen järjestyminen on kuitenkin melko nuorta. Vielä 1800-luvulla esimerkiksi Eurén (1849) antaa 3. persoonien imperatiivimuodoille sekä *A*:lliset että *O*:lliset variantit (*sanokaan*, *sanokaat*,

sanokoon, sanokoot; ks. Lehikoinen & Kiuru 1993: 139–140). Tosin von Becker (1824) samalta vuosisadalta tuntee vain O:lliset variantit. Von Beckerin ja Eurénin variantti-erot ovat kaiki alueellisia, mutta nykyisen huolitellun yleiskielen A:llisten ja O:llisten muotojen ero saattaa heijastella luontaista, funktiohakuista kehitystä siitä huolimatta, että se saattaa olla osin myös ulkoisesti ohjailtua. Joka tapauksessa on hyvin todennäköistä, että nyky-yleissuomen (3. persoonien ja passiivin) O:lliset muodot ovat tuhansia vuosia nuorempia kuin 2. persoonien muodot. *-k ja -kAA periytynevät uralilaisesta kantakielestä, kun taas 3. persoonien ja passiivin muodot lienevät syntyneet vasta kantasuomeen, joko suomalais-saamelaiseen kantakieleen (varhaiskantasuomeen) tai itämerensuomalaiseen kantakieleen (myöhäiskantasuomeen) (ks. Leskinen 1970: 70–; L. Hakulinen 1979: 243–244; Lehtinen 2007: 70–71). On lisättävä, että suomen eri muotojen ikäero ei vielä sulje kokonaan pois sitä, että jo varhaisimmista kantakielivaiheissa olisi ollut täydellinen tai lähes täydellinen imperatiiviparadigma. Tätä eivät tue kuitenkaan muitten nykykielten imperatiiviedustukset. Jos siis täydellinen paradigma varhaisimmista kantakielissä onkin ollut, se on ollut todennäköisesti erilainen kuin nyky-suomen järjestelmä eikä siitä ole jäänyt jälkiä nykykieliin.

Ongelmalliseksi imperatiivimuotojen kuvauksessa osoittautuu se, että eri persoonissa käytettävät muodot kuvataan osaksi samaa paradigmaa. Näin on perinteisesti tehty. Tämä johtuu käsittääkseni – niin kuin jo olen maininnut – siitä, että perinteinen kuvaus on keskittynyt vahvasti morfologiaan ja sitä on ohjannut morfologia siinä mielessä, että kaikissa muodoissa on ”sama” k-aines – jonka samuus on kuitenkin harhaa, sillä muodot ovat syntyneet eri aikoina. Toinen vaihtoehto on kuvata ne kahdeksi toisistaan (ainakin osittain) erilliseksi järjestelmäksi seuraavaan tapaan:

- 1) Puheaktipersoonien imperatiivimuodot (jäännösloputukkeellinen *puhu* ja A:lliset *puhukaa, puhukaamme*) ovat imperatiivilauseen morfologisia rakennusaineksia. Ne toimivat toisaalta syntaktisen imperatiivikonstruktion morfologisina merkitsiminä ja toisaalta imperatiivilauseen sisäisinä persoonanmerkitsiminä. Ne ovat osa imperatiivikonstruktiota, jonka perusmerkitys on interpersoonainen velvoitustahto.
- 2) 3. persoonien ja passiivin imperatiivimuotojen (*puhukoon, puhukoot, puhutakoon*) O:lliset tunnuksot eivät ole lausetyypin merkitsimiä. Niiden tehtävä on yksinkertaisesti modaalistaa deklaraatiivilauseita, ja ne kuuluvat modaalijärjestelmään. (Ks. tarkemmin lukua 3.2.) Tämän puolesta puhuu myös se, että menneeseen aikaan viittaaminen (*olkoon sitten tehnyt* -tyyppinen imperatiivin perfekti) on mahdollista juuri näiden persoonien yhteydessä.
- 3) Nämä kaksi järjestelmää suhteutuvat toisiinsa diakronisesti niin, että imperatiivimodus on abstrahoitu imperatiivilauseesta, interpersoonaista syntaksia edustavasta konstruktiosta, jonka synty on vuorovaikutuksessa ja vuorovaikutukseen osallistuvien välisessä velvoitustahtosuhteessa. Tätä tulkintaa puoltaa osaltaan se, että yksikön ja monikon 2. persoonan muodot (*puhu* ja *puhukaa*) ovat huomattavasti vanhempia kuin 3. persoonien ja passiivin muo-

dot (*puhukoon, puhukoot, puhuttakoon*). Imperatiivimoduksen abstrahoitumisen syntaktisesta imperatiivikonstruktiosta pitää luonnollisesti sisällään myös sen, että konstruktion alkuperäinen kompleksinen velvoitustahdon merkitys on moduksessa supistunut puhujan toimintatahdoksi, joka ei kohdistu erityisesti puhutellun vaan kenen hyvänsä toimintaan ja myös sellaiseen toimintaan, jota subjektitarcoite ei kontrolloi ensinkään, sillä subjektia ei ole (*satakoon vaikka koko päivän*).

Siirryn seuraavaksi paradigman sisäisestä näkökulmasta laajempaan: siihen, miten suomen imperatiivi suhteutuu muiden kielten, etupäässä unkarin, imperatiiviin (luku 3.2).

3.2 Vertaileva näkökulma: imperatiivi moduksena

Kaikissa kielissä ei ole morfologista imperatiivia lainkaan. Imperatiivikonstruktion muoto on toisin sanoen tällaisissa kielissä täysin syntaktinen. Toisaalta ne kielet, joissa morfologinen imperatiivi on olemassa, eroavat toisistaan huomattavasti sen suhteen, kuinka laajalti persoonajärjestelmään imperatiivimuoto on levinnyt. Tätä tilannetta kuvaa muutaman Euroopassa puhutun kielen osalta kuvio 5.

	Y M	Y M	Y M	Y M	Y M
1P	● ●	○ ●	○ ○	○ ○	○ ○
2P	● ●	● ●	● ●	● ○	○ ○
3P	● ●	● ●	○ ○	○ ○	○ ○
	unkari	suomi	espanja	italia	englanti

Kuvio 5.

Morfologisen imperatiivin esiintyminen eri persoonissa unkarissa, suomessa, espanjassa, italiassa ja englannissa. (Lyhenteet: Y = yksikkö ja M = monikko; 1P = 1. persoona, 2P = 2. persoona ja 3P = 3. persoona.)

Huomattakoon, että kaikkiin kuviossa 5 mainittuihin kieliin on kieliopillistunut imperatiivilause. Espanjassa ja italiassa imperatiivimuodot ovat olemassa ja käytössä, mutta koska ne koskevat vain 2. persoonia, ne toimivat puhtaasti imperatiivilauseen rakennusaineina.²³ Niin ollen näissä kielissä imperatiivimoduksen käsite on kuvauk-

23. Espanjan ja italian yksikön 2. persoonan imperatiivimuotojen olemassaolo on hiukan kyseenalainen, sillä omaa muotoa ei ole kaikilla verbeillä, italiassa vielä harvemmillä kuin espanjassa. Espanjassa monikon 2. persoonan imperatiivimuoto on puolestaan kaikilla verbeillä. Espanjan ja italian tilanne on siinäkin mielessä erikoinen, että kummassakin kielessä nominaalinen morfologia on hyvin niukkaa mutta verbaalimorfologia taas hyvin rikasta. Voisi siis olettaa, että kielissä olisi myös imperatiivimodus ilmaisemassa tiettyjä modaalaisia merkityksiä. Tilannetta selittää ainakin osaltaan se, että kummassakin kielessä on hyvin elävä subjunktiivimodus. Subjunktivi onkin molemmissa kielissä käytössä myös tietyissä imperatiivilauseissa, espanjassa tosin vielä laajemmin kuin italiassa, mutta etupäässä kanonisen imperatiivilauseen ulkopuolella, esimerkiksi teitittelypersoonan yhteydessä (ks. kanonisesta imperatiivilauseesta luvun 2.2 kuviota 1).

nessa turha. Espanja ja italia osoittavat kauniisti sen, että jos kielessä on morfologinen imperatiivi, se löytyy ensinnä 2. persoonista (ks. van der Auwera ym. 2011a, 2011b). Suomessa ja unkarissa tilanne on hiukan toinen, sillä kummassakin imperatiivi on levinnyt myös yksikön ja monikon kolmanteen sekä monikon ensimmäiseen, unkarissa vieläpä yksikönkin 1. persoonaan. Morfologinen imperatiivi on kyllä näissäkin kielissä imperatiivilauseen yksi tunnusmerkki, mutta se esiintyy lisäksi konstruktioissa, joita en pidä imperatiivilauseina. Kyse on siis kolmaspersoonaisista imperatiivimuoduksen sisältävistä lauseista (*mies tehköön joka toinen päivä*) ja unkarin yksikön 1. persoonassa olevan subjektin sisältävistä lauseista (ks. esim. 7b ja 8 myöhemmin). Englannissa ei ole järkevää puhua imperatiivista morfologisena kategoriana lainkaan – mikä ei tietenkään tarkoita sitä, että englannissa ei olisi syntaktista imperatiivia.

Puhuin edellä tarkoituksellisesti imperatiivimuotojen *leviämisestä* 2. persoonista monikon 1. persoonaan, 3. persooniin ja vieläpä yksikön 1. persoonaan, sillä juuri eräänlaisesta laajentumisesta on käsittäkseni fylogeneettisesti kysymys (yhtä lailla tietenkin oppimismielessä ontogeneettisesti). Eri kielten järjestelmät ovat laajenneet omalla tavallaan tai ovat jääneet laajenematta, ja ne kuvastavat kukin omalta osaltaan erilaajuisia imperatiivijärjestelmiä. Se, että imperatiivi on levinnyt suomessa ja unkarissa 3. persooniin, on kuitenkin edellyttänyt imperatiivilauseen kompleksisen perusmerkityksen 'puhujan tahto saada puhutellussa toimintareaktio' eli velvoitustahdon konstruointia osiin niin, että muodon modaalimerkitykseksi on jäänyt 'puhujan toimintatahto'.

Tästä näkökulmasta on luonnollista se, että suomen imperatiivimuodus ei esiinny lainkaan interrogatiivilauseissa. Tilanteet, joissa puhuja esittäisi eksplisiittisesti oman tahtonsa puhutellun (tai jonkun muun) suorittamaa toimintaa kohtaan ja samalla kysyisi, mistä toiminnasta on kysymys, olisivat sinänsä kai mahdollisia mutta vuorovaikutuksen näkökulmasta perifeerisiä. Tilanne muuttuisi kuitenkin täysin, jos imperatiivimuoduksen modaalista merkitystä ei tarvitsisikaan liittää puhujaan, vaan se voitaisiin liittää – tietyn edellytyksin – myös puhuteltuun (ks. esim. 6).

(6) *Mihin Heikki pankoon tämän?

Niin kuin edellä sanoin, esimerkin 6 kaltainen lause on suomessa mahdoton. Sen voidaan selittää johtuvan siitä, että suomen kielessä imperatiivimuoduksen perusmerkitys liittyy puhujan toimintatahtoon. Mutta jos imperatiivimuoduksen tahtomerkitys laajenisi niin, että interrogatiivilauseissa (jotka suuntautuvat vahvasti puhuteltuun niin kuin imperatiivilauseetkin, mitä heijastelee muun muassa niiden vahva etujäsenhakuisuus) imperatiivimuodus ilmaisisikin *puhutellun*, ei puhujan, toimintatahtoa tilanne olisi täysin käypä (ks. tästä myös Halliday 1994 [1985]: 89). Lauseen *mihin Heikki pankoon tämän?* merkitys olisi siis jotakin sellaista kuin 'mihin sinä tahdot Heikin panevan tämän?'. Näin suomessa ei kuitenkaan ole. Toisaalta juuri tämä on tilanne unkarissa (ks. esim. 7a ja 7b; glossauksessa käytetyt lyhenteet on selitetty artikkelin lopussa).

(7) a. Mi-t kér?
 'mikä-AKK tilaa+INDIK+PREES+Y3P
 'Mitä hän tilaa?'

- b. Mi-t kér-j-en?
 mikä-AKK pyytää-IMPER-Y3P
 'Mitä hänen pitäisi tilata (sinun mielestäsi)?'

Unkarin imperatiivi on osoitettu fylogeneettisesti samalähtöiseksi kuin suomen imperatiivi. Tunnus *j* periytyy vanhasta **k*-tunnuksesta (Papp 1968; Kulonen 1993). Unkarin interrogatiivilause voi olla missä hyvänsä moduksessa: konditionaalissa, joka on samalähtöinen kuin suomen *ne*-tunnuksinen potentiaali (ks. em. lähteet), tunnusmerkittömässä indikatiivissa (esim. 7a) ja imperatiivissa (esim. 7b). Lauseiden 7a ja 7b merkitysero on seuraava. Esimerkin 7a indikatiivisella lauseella puhuja kysyy puhutellulta puhtaasti sitä puhehetkeen tai tulevaisuuteen viittaavaa asiointilaa, joka koskee jotakuta kolmatta henkilöä. Esimerkin 7b interrogatiivilla puhuja kysyy puolestaan puhutellun mielipidettä tilaamisesta, siitä teosta, joka lauseessa ilmaistaan. Imperatiivimodus on mahdollinen unkarin interrogatiiveissa, mutta tällöin modus viittaa nimenomaan puhutellun toimintatahtoon, ei puhujan. Niinpä on luonnollista, että imperatiivi esiintyy myös sellaisissa interrogatiiveissa, joiden subjekti on 1. persoonassa, siis sellaisissa lauseissa, jotka viittaavat kysymyksen esittäjään itseensä (esim. 8).

- (8) Mi-t kér-j-ek?
 mikä-AKK pyytää-IMPER-Y1P
 'Mitä mä tilaan?'

Esimerkin 8 kaltaisen interrogatiivin merkitys on jotakin sellaista kuin 'mitä suosittelet minun tilaavan?' tai 'mitä minun pitäisi sinun mielestäsi tilata?'. Koska imperatiivi viittaa näissä lauseissa nimenomaan puhutellun tahtoon, lauseiden tulkinta on välttämättä ohjeenhakukysymys. Kun puhuja rakentaa itsensä interrogatiivissa esittämänsä toiminnan subjektiksi ja kysyy samalla puhutellun suhtautumista tähän tulevaan teokoon, hän pyytää ohjetta. Ohjeenhakukysymyksen voi siis nähdä kieliopillistuneen unkarissa tietynmuotoiseksi – toisin kuin suomessa, jossa se ei välttämättä eroa tiedonhakukysymyksestä muodollisesti lainkaan.²⁴ On tietenkin selvää, että suomessa sellainen interrogatiivi, jonka finiitti on indikatiivin preesensin yksikön 1. persoonassa, tulkitaan useimmiten ohjeenhakukysymykseksi: miksi muuten puhuja esittäisi kysymyksen sen asiointilan toteutumisesta, johon hän on rakentanut itsensä subjektiksi? Tällainen tilanne on harvinainen, mutta se on kuitenkin mahdollinen (ks. esim. 9) (Lauranto 2004: 98).

24. Niissä suomenkin ohjeenhakuina toimivissa interrogatiiveissa, joiden subjekti on 1. persoonassa, käytetään toisinaan nesessiiviverbiä (esim. *mitä mun pitäis tilata?*). Toisaalta niissä esiintyy myös tahdon – taikka pikemminkin intention – modaaliteetti, nimittäin konditionaali (esim. *mitä mä tilaisin?*). Kauppisen (1998: 169) mukaan "konditionaalimorfeemi kantaa – – tahdon tai halun merkityspiirrettä", ja hän katsoo, että konditionaalien ensisijaista käyttöä heijastelevat ne lauseet, jotka ovat yksikön 1. persoonassa ja joissa ilmaistaan subjektitarkoitteen intentionaalisuutta (mts. 171–172). Tässä on kiinnostava yhtymäkohta unkarin imperatiiviin: sekä unkarin imperatiivimodus että suomen konditionaalimodus ilmaisevat – kumpikin omalla tavallaan – tahtoa. Tuntuu kuitenkin siltä, että suomen *mitä mä tilaisin?* ja *mitä mä tilaan?* ovat erimerkityksiset: edellisessä ei niinkään kysytä puhutellun tahtoa, vaan kysymys on retorinen, kun taas jälkimmäisessä (jossa unkarissa olisi imperatiivi) on kyse ohjeenhausta, puhutellun mielipiteestä. Tämä suomen konditionaalien ja unkarin imperatiivin osittainen limittyminen on mielenkiintoinen ilmiö, mutta en pysty käsittelemään sitä enempää tämän artikkelin puitteissa.

- (9) On talvi, ja ulkona on pakkanen. Timo, Annun setä, on pukemassa Annua, joka on alle kolmen vanha. Timoa on pyydetty tekemään tämä, sillä Annu on lähdössä ulos leikkimään vanhempien sisarustensa kanssa.

Annu: mihin mä meen?

Timo: sä meet ulos Hissun ja Ailikin kanssa.

Esimerkissä 9 Annu esittää sedälleen interrogatiivin, jonka subjektitarkoitteena hän on itse. Alle kolmen vuoden ikäinen Annu elää – vielä ainakin osittain – sellaisessa maailmassa, jossa häntä muun muassa puetaan ja riisutaan ja jossa muut tekevät päätökset hänen puolestaan, pitkälti siis kontrolloivat hänen toimintaansa. Annun maailma ei ole aikuisten maailma: hänen näkökulmastaan on luontevaa kysyä, mitä hänelle seuraavaksi tapahtuu. Annun interrogatiivi onkin tulkittavissa puhtaaksi tiedonhaku-kysymykseksi, 'mihin mä oon menossa?'. Osaltaan myös Timon vastaus on merkki siitä, että Annu hakee interrogatiivillaan tietoa, ei Timon mielipidettä, ei siis ohjetta, sillä vastauksen syntaktinen muoto on deklaratiiivi, ei imperatiivi (vrt. *mee ulos Hissun ja Ailikin kanssa*; ks. ISK 2004: § 1657; myös Lauranto, tekeillä b).²⁵

Unkarin imperatiivimodus muodostaa siis – suomesta poiketen – persoonien osalta täyden paradigman, ja sitä voidaan käyttää myös interrogatiivissa. Tällainen täysi imperatiiviparadigma on otollinen alusta moduksen edelleenkehitykselle. Pitkä matka ei nimittäin ole enää subjunktiivimodukseen. Juuri tähän suuntaan unkarin imperatiivi onkin vahvasti kulkemassa – ja monessa suhteessa jo vahvasti myös kulkenut.²⁶

Unkarin imperatiivin subjunktiivimaista käyttöä edustaa esimerkki 10 (esimerkkilause on muokattu Csepegiltä, 1991: 184):

(10)	Anyá-m	az-t	mond-t-a,	hogy
	äiti-Y1POSS	se-AKK	sanoa-MENNYT-Y3P	että
	hív-j-ad		föl este.	
	kutsua-IMPER-SUBJY2P+OBJ3P		ylös tänä+iltana	

'Äiti(ni) pyysi sinua soittamaan (hänelle) tänä iltana.'

Esimerkissä 10 imperatiivimuotoa *hívjad* on käytetty subjunktiiville tyypillisessä kontekstissa, *että*-sivulauseessa, samaan tapaan kuin subjunktiivia käytetään romaanisissa kielissä, esimerkiksi espanjassa (ks. esim. 11).

25. Asia ei ole näin suoraviivainen, sillä aikuisten maailmassa ohjeenhakukysymysten vastaus voidaan antaa myös deklaratiivilla, esimerkiksi tietyissä asiantuntijuuteen liittyvissä institutionaalisissa ohjaustilanteissa (ks. Sorjonen 2001; Lappalainen 2004), mutta myös arkisessa keskustelussa (ks. Lauranto, tekeillä b).

26. Ks. myös Peltola (2011: 205–212): suomenkin imperatiivissa, eritoten 3. persoonien muodoissa (Peltolan termein jussivissa), on nähtävissä subjunktiivimaisia piirteitä.

- (11) Mi madre me dij-o que
 minun äiti minulle sano-PERF+Y3P että
- la llam-ara-s esta noche.
 häntä+FEM kutsua-SUBJUNKT+IMPERF-Y2P tänä iltana

’Äitini pyysi minua sanomaan sinulle, että soittaisit hänelle tänä iltana.’

Unkarin imperatiivi onkin kehittynyt vahvasti siihen suuntaan, että se on modusjärjestelmän täysivaltainen jäsen.²⁷ Tätä modusta käytetään toki lisäksi alkuperäisessä tehtävässään imperatiivilauseessa – jossa puhuja esittää toimintakehotuksen puhutellelle (ks. esim. 12a ja 12b)²⁸.

- (12) a. Hív-j-ad föl este.
 kutsua-IMPER-SUBJY2P+OBJ3P ylös tänä+iltana
 ’Soita hänelle tänä iltana.’
- b. Hív-j-ál föl este.
 kutsua-IMPER-SUBJY2P+OBJPAP ylös tänä+iltana
 ’Soita minulle tänä iltana.’

Toisaalta se, että imperatiivia käytetään *että*-lauseessa, niin kuin unkarinkielisessä esimerkissä 10, ei ole vierasta suomellekaan (esim. 13; esimerkki on Shoren 2005: 68–69):

- (13) Äiti sanoi, että ota sitten semmoisia tavallisiakin kuvia, Kurrikin myöntää.

Esimerkki 13 muistuttaa unkarinkielistä esimerkkiä 10 imperatiivin käytön osalta, mutta niissä myös on perustava ero. Esimerkin 10 *että*-lause edustaa epäsuoraa kerrontaa: *että*-lauseen 2. persoona viittaa siihen puhuteltuun, jolle koko lausekompleksi on tuotettu. Vahva merkki epäsuoruudesta on se, että verbinmuoto *hívjad* viittaa kolmaspersoonaiseen objektiin (sen lisäksi, että se viittaa subjektinsa osalta yksikön 2. persoona-

27. Tosin on huomattava, että unkarin subjunktiivin imperatiivimaisuus näkyy mm. siinä, että tempusvalintoja siinä ei voi tehdä; konditionaalissa taas voi.

28. Esimerkkien 12a ja 12b verbinmuodot eroavat toisistaan siitä syystä, että unkarin finiittiverbi kongruoi subjektin lisäksi myös objektin kanssa. Objektikongruenssi on usein kuvattu niin, että siinä erotetaan epämääräinen objekti (yksikön 3. persoonan epämääräiseen tarkoitteeseen viittaava) määräisestä (yksikön 3. persoonan määräiseen tarkoitteeseen viittaavasta). Kuvaus on kuitenkin nähdäkseni huono, sillä silloin, kun objekti viittaa puheaktipersoonaan, siis äärimmäisen määräiseen tarkoitteeseen, käytetään epämääräistä verbinmuotoa. Objektikongruenssin synty piileekin nähdäkseni vuorovaikutuksessa: lähtökohdanta ei ole erilaisten kolmaspersoonaisen tarkoitteiden toisistaan erottaminen vaan puhetilanteeseen osallistuvien erottaminen puhetilanteen ulkopuolisista (ks. tarkemmin Lauranto 2005a). – Kummastakin yksikön 2. persoonan muodosta on olemassa myös lyhyempi muoto: *hívj*, jossa ei ole imperatiivin tunnusta (esim. 12a), ja *hívj*, joka on persoonapäätteeton (esim. 12b).

naan): sen merkitys on 'soita hänelle' (sananmukaisesti 'kutsu häntä'). Suomenkielisen esimerkin 13 tilanne on toinen. Kyse on kylläkin referoinnista, mutta *että*-lauseessa ilmaistu edustaa suoraa kerrontaa: sen 2. persoona ei viittaa puhuteltuun vaan Kurriin, siihen, jota äiti kehotti ottamaan tavallisiakin kuvia. Suoran ja epäsuoran esityksen tasot kuitenkin kohtaavat persoonan osalta sellaisissa referointijaksoissa, joissa puhuja referoi puhutellulle sellaista tilannetta, jossa hän itse on aiemmin kehottanut puhuteltua tekemään jotakin, esimerkiksi ”mähän sanoin sulle, että soita sille”. Suomessa *että*-lauseen verbinmuoto saa suoran kerronnan imperatiivin tulkinnan, mutta tällaisesta kontekstista voisi lähteä liikkeelle sen epäsuoraan kerrontaan liittyvä tulkinta subjunktiiviksi. Luultavasti juuri tällaisten referointitilanteiden kautta on alkanut unkarin imperatiivin kehitys subjunktiivin suuntaan.

Unkarin imperatiivi osoittautuu (jo tämän lyhyenkin) kuvailun perusteella erilaiseksi kuin suomen: se muodostaa todellakin yhtenäisen paradigman, jonka muotoja yhdistää modaalinen merkitys. Unkarin imperatiivin paradigmaisuutta osoittaa osaltaan sekin, että yksikön 2. persoonan imperatiivissa on (tai voi olla) persoonanmerkitsein samaan tapaan kuin paradigman muissakin persoonissa on. Lisäksi tämän modaalisen paradigman tiettyjä muotoja käytetään sitten syntaktisessa imperatiivikonstruktiossa, imperatiivilauseessa.

Unkarin ja suomen imperatiivit ovat geneettisesti samalähtöiset, ja kummassakin kielessä on tapahtunut paljon samaa. Näistä syistä olen suomen ja unkarin imperatiiveja vertaillut: alkuperältään samasta syntaktisesta imperatiivikonstruktiosta on abstrahoitu imperatiivimodus. Imperatiivin asema moduksena on kuitenkin unkarissa paljon selvempi kuin suomessa. Suomen imperatiivin kehitys on jäänyt – unkariin verrattuna – ”puolitiehen”.²⁹ Unkarin imperatiivimoduksen kehityksen subjunktiivimaiseen suuntaan on nähdäkseni mahdollistanut se, että imperatiivi on ensin levinnyt – interrogatiivin kautta – myös yksikön 1. persoonaan. Suomeen on kuitenkin syntynyt imperatiivimoduksen siemen, 3. persoonien ja passiivin imperatiivimuodot, joita kutsutaan myös jussiiviksi. Tätä käsittelem seuraavaksi.

3.3 Imperatiivi ja jussiivi

Käsittelem tässä alaluvussa imperatiivin suhdetta jussiiviin. Eri tutkimuserinteissä termejä *imperatiivi* ja *jussiivi* käytetään hieman eri tavoin. Termit ovat peräisin latinasta, ja niiden latinalaiset merkitykset ovat hyvin samanlaiset. Jussiivi perustuu verbin *iubere* 'määrätä, käskää' johdokseen, menneeseen viittaavan partisiipin neutrimuotoon *iussum*. Termi *imperatiivi* liittyy taas samaan sanaperheeseen kuin verbi *imperare* 'määrätä, käskää; hallita' (joka koostuu puolestaan kielitoprefiksistä *in-* ja alkuaan verbistä *parare* 'valmistaa, varustaa'). Yksittäisissä kielitypologisissa tutkimuksissa käytetään toisinaan termiä *imperatiivi* (esim. Aikhenvald 2010), toisinaan termiä *jussiivi* (esim. Palmer 2001), viitataanpa sitten lausetyyppiin tai verbinmuotoihin, mutta yhtä kaikki termit *imperatiivi* ja *jussiivi* ovat usein synonyymiset.

²⁹ Puolitiehen jääminen on tietysti kuvauksellinen harha: kielen kehityksen päämäärä ei ole aukoton systeemi.

Toisinaan tehdään ero *jussiivin* ja *imperatiivin* välille niin, että edellinen viittaa lausetyyppiin, jälkimmäinen verbinmuotoihin tai modukseen (esim. E. Itkonen 2008).³⁰

Termiä *jussiivi* käytetään myös yksittäiskielten kuvauksessa. Jussiiviksi kutsutaan esimerkiksi sitä muinaisheprean modusta, jonka merkitykseksi on kuvattu puhujan tahto tai toive (Malygina 2001: 274). Jussiivi esiintyy myös viron kielioppikuvauksessa (imperatiivin ohessa). Siksi kutsutaan – erotukseksi imperatiivista – sitä modusta, jota kuvaillaan usein ”epäsuoraksi käskyksi”. Tarkemmin sanottuna se ilmaisee puhujan tahtoa jonkun kolmannen osapuolen toimintaa kohtaan, referoitua direktiiviyttä sekä puhujan toivetta ja myöntymistä (Metslang 2005: 581). Viron jussiivimuotoinen finiitti on kaikissa persoonissa samanmuotoinen, mutta subjektipersononaksi käy mikä hyvänsä. (Ks. myös EKK 2007: SÜ 30.) Viron jussiivilauseen finiitissä esiintyvä *gu*-tunnus on joka tapauksessa samaa alkuperää kuin suomen *k*-imperatiivi, mutta se on kehittynyt omaan suuntaansa ja sen ympärille on rakentunut interpersoonainen lausetyyppi, syntaktinen jussiivikonstruktio, joka eroaa niin muodoltaan kuin merkitykseltään imperatiivilauseesta.

Jussiivi on otettu mukaan myös suomen kuvaukseen. ISK:ssa (2004: § 1666) sitä kuvataan seuraavasti:

Muista direktiivisistä lauseista poikkeaa sekä rakenteeltaan että pragmaattisesti subjektillinen imperatiivilause, jonka verbinmuotona on *JUSSIIVI ottakoon, ottakoot*. Jussiiviin sisältyy sallimisen ja myöntymisen merkitys. Jussiivi saa perussubjektin, ja sen taivutusparadigmaan kuuluu paitsi 3. persoonan yksikkö ja monikko myös passiivi – –. Jussiivilauseen objektin sija määräytyy samalla tavoin kuin subjektillisten väitelauseidenkin, toisin sanoen totaaliobjekti on yksikössä *n*-päätteinen – –. Passiivissa jussiivin totaaliobjekti on nominatiivimuotoinen aivan kuten passiivin sisältävän väitelauseenkin objekti. – – Jussiivilause ei välttämättä ole verbialkuinen toisin kuin varsinaiset 2. persoonan imperatiivilauseet.

Jussiivilla viitataan ISK:ssa siis verbinmuotoon, johon sisältyy sallimisen ja myöntymisen merkitys. Tätä verbinmuotoa käytetään ISK:n mukaan myös ”subjektillisessa imperatiivilauseessa”. Olen sitä mieltä, että varsinaisiksi muotokategorioiksi riittävät suomen kielen kuvauksessa imperatiivimodus ja syntaktinen imperatiivikonstruktio eli imperatiivilause. Kuten olen jo useasti todennut, 3. persoonan imperatiivimuodot eivät myöskään nähdäkseni esiinny imperatiivilauseessa. Itse asiassa juuri tähän viitataan niin ikään ISK:ssa ”jussiivilauseen” syntaktista muotoa määriteltäessä. Jussiivilauseen määritelmässä näet nostetaan esiin sen erot (kanoniseen) imperatiivilauseeseen, ja määritellyksi tuleekin itse asiassa deklaratiivilause – erona deklaratiivilauseeseen on se, että jussiivilauseen finiittiverbi on ”jussiivimuotoinen”. ISK:n kuvauksessa voidaan nähdä haattavan sitä, että kolmaspersoonaisen imperatiivimuodon sisältävät lauseet eroavat varsinaisesta imperatiivilauseesta, minun kuvauksessani siitä konstruktiosta, jonka ydinrakenne on kanoninen imperatiivilause.

30. Termi *hortatiivi* kuuluu samaan merkitysrypäeseen, mutta en käsittele sitä tässä yhteydessä, sillä sitä ei ole juuri käytetty suomen kuvauksessa. Ks. kuitenkin Forsberg 1998: 368–369 ja myös luvussa 2.2 olevaa lainausta *World atlas of language structures* -teoksesta (van der Auwera ym. 2011a).

Sekä syntaktiseen imperatiivikonstruktion että 3. persoonien ja passiivin imperatiiviin eli imperatiivimodukseen voi käsittääkseni sisältyä sallimisen ja myöntymisen merkitys. Jos kuvauksessa halutaan puhua jussivista, se on suomessa pikemminkin merkitys-, ei muotokategoria. Tätä käsitelen seuraavaksi.

Luvussa 2.2 nostin esiin imperatiivin 3. persoonan käytön tilanteessa, jossa puhuja-kirjoittaja ei varsinaisesti kehota toimintaan puhuteltua vaan jossa hän ilmaisee tahonsa kolmannen osapuolen toimintaa kohtaan (ks. esim. 14).

(14) [Perhekerho]

En aio tehdä enää ruokaa, *mies tehkөөn joka toinen päivä*. Aletaan sitten tehdä siivousvuorotkin, ja *mies herätkөөn tytön kanssa puolet öistä*. Mulla kun on sellainen olo, että olen ilmainen orja, jonka jokainen pyyntö on liikaa. Hän sanoo että rahamme ovat yhteisiä, mutta kuitenkin koska hän tietää enemmän, hän saa kuluttaakin enemmän. Vaadinko kohtuuttomia?

Kirjoittaja itsekin nimeää kielellisen toimintansa tekstinsä viimeisessä lauseessa vaatimukseksi.

Puhuja-kirjoittajan toimintatahtoa ilmaisevia imperatiivilauseita löytyy myös sääntö- ja säädösteksteistä (ks. esim 15).

(15) [EIS]

4. §

Jos jäsen haluaa erota EIS:sta, *ilmoittakoon hän siitä kirjallisesti hallitukselle tai sen puheenjohtajalle tai ilmoittakoon eroamisesta EIS:n kokouksessa pöytäkirjaan merkittäväksi*. Hallitus voi erottaa jäsenen, joka on laiminlyönyt jäsenmaksunsa maksamisen.

Esimerkki 15 eroaa esimerkistä 14 siinä, että esimerkin 15 kursivoitujen lauseiden tulkinta on direktiivinen. Kun Elektroniikkainsinöörien seuran jäsen lukee seuran sääntöjä, esimerkiksi juuri yllä lainaamaani neljättä pykälää, on odotuksenmukaista, että hän samastuu pykälässä mainittuun jäseneseen. Jos hän on lisäksi etsimässä tietoa siitä, miten seurasta erotaan, on vielä todennäköisempää, että hän tulkitsee 3. persoonan imperatiivimuodon sisältävät lauseet etsimikseen toimintaohjeiksi, ohjaileviksi lausumiksi, joilla ”käsketään, kehoitetaan, pyydetään tai neuvotaan puhuteltua toimimaan – tiettyllä tavalla” (ISK 2004: § 1645), direktiiveiksi.³¹

Esimerkin 16 viimeisessä kappaleessa esiintyvä 3. persoonan imperatiivimuodon sisältävä lause saa puolestaan pikemminkin sallimis- tai myöntymistulkinnan.

31. Kanner (2011) on osoittanut, että tämäntyyppinen imperatiivin käyttö on selvästi vähentynyt. Säädöskonteksteissa käytetään nykysuomessa huomattavasti enemmän esimerkiksi *on -TAVÄ*-rakennetta kuin 3. persoonan imperatiivia.

(16) [Vauva]

Viesti:

Karstaongelmaan pyydetään apua!

Meidän n. 3kk pojalla on hirveästi karstaa. Oon laittanu päähän Ceridal kylpyöljyä pari tuntia ennen kylpemistä, mutta ei tunnu tehoavan. Tänään neuvolassa neuvolatäti kertoi tuotteesta nimeltä Ducray-Kelual-emulsio. Se pitäisi pestä shampoolla pois, ni vähän jäi epäilyttä... Onko kenelläkään koke-musta ko. tuotteesta vai onko teillä karstaongelmia ratkottu muilla keinoin?

Vastaus:

Omilla lapsillani olen käyttänyt sitä mitä valmiina kotoa löytyy. Eli joskus vauvaöljyä, mutta myös ruokaöljy käy.

Öljy päähän ja puuvillainen vauvanhattu päähän. Se siksi, ettei öljy sotke esim. sänkyä. Anna öljyn vaikuttaa vaikka muutaman tunnin tai vaikka koko päivän ajan. Ennen kylpyä reilusti kampaat karstan irti päänahasta. Se kyllä irtoaa, kun on hyvin pehmitetty. Varo tietty aukiletta, mutta eihän se tasai-sesta kampaamisesta vaurioidu.

Pään pesen shampoolla kylvyssä. Näillä ohjeilla olen kaikilta kolmelta kars-tat saanut pois. *Jokainen ostakoon mitä ainetta tahansa*, mutta minun koke-mukseni on, ettei siihen kannata rahaa tuhлата. Vauvantarvikkeilla rahaste-taan sumeilematta nykypäivänä.

Esimerkin 16 kursivoitu lause poikkeaa tulkinnaltaan edellisistä. Lauseen objektina toi-mii nimittäin NP *mitä ainetta tahansa*, jonka merkitys on eksplisiittisesti myönnyt-tävä. Tällaisessa kotekstissa imperatiivilla ilmaistun toimintatahdon ja konsessiivis-permissiivisen merkityksen ero neutraalistuu: jos puhujan tahdon alaiseksi rakenne-tun toiminnan suorittaja saa itse valita, mihin hän toimintansa kohdistaa, hänelle on suotu itse asiassa lupa.

Permissiivinen merkitys on kuitenkin yhtä mahdollinen myös toispuoleisen imperatiivilauseen yhteydessä (ks. esim. 17).

(17) Vessakeskustelu puheenjohtajan kanssa. [YML]

Liisa: Jos mä en ehdi ennen tätä nis saaks mä mennä ennen kum meiän ryhmä kokoontuu.

Timo: Joo mee ihmeessä.

Liisa ja Timo ovat työtoverukset. He ovat tupakalla ennen kokousta, jonka puheen-johtajana Timo on toimiva. Liisa pyytää Timolta lupaa³² käydä WC:ssä, ja Timo antaa sen

32. Tässä luvanpyynnössä on kiinnostavaa myös se, että se sisältää modaaliverbin *saada* eikä modaaliverbiä *voida*. *saanko tehdä jotakin*-tyyppiset luvanpyynnöt liittyvätkin usein juuri institutionaa-

imperatiivilauseella. Konsessiivis-permissiivinen merkitys tuntuu esimerkkien perusteella voivan olla mukana niin 3. persoonien imperatiivimuodon sisältävissä lauseissa kuin varsinaisissa (puheaktipersonaisissa) imperatiivilauseissakin. Jos jussiivilla tarkoitetaan niitä imperatiivimuotoja, joiden merkitys on konsessiivis-permissiivinen (ISK 2004: § 1666), se on kuvauksessa turha, sillä kaikkia imperatiivimuotoja voidaan käyttää sellaisissa lauseissa, joiden yksi mahdollinen tulkinta on myöntymys tai luvananto.

Kun konsessiivis-permissiivinen merkitys on mukana imperatiivilauseen tulkinna, niin kuin esimerkkinä 17 lausumassa *joo mee ihmeessä*, on luonnollisesti kyse kieliopillistuneesta direktiivistä: permissiivisyydenkin voidaan näet nähdä olevan osa direktiivistä velvoitustahtomerkitystä (jonka toinen osa on lausetyypin vaihtokauppa-merkitys). Konsessiivis-permissiivinen merkitys ei ole siis pelkästään 3. persoonien imperatiivimuotojen merkitys, ja niin ollen kolmaspersoonaisen jussiivikategorian muodostamista ei voi käsittääkseni perustella niin, että sen ja vain sen merkitys liittyy myöntöön ja luvanantoon.³³

4 Yksi paradigma, kaksi systeemiä

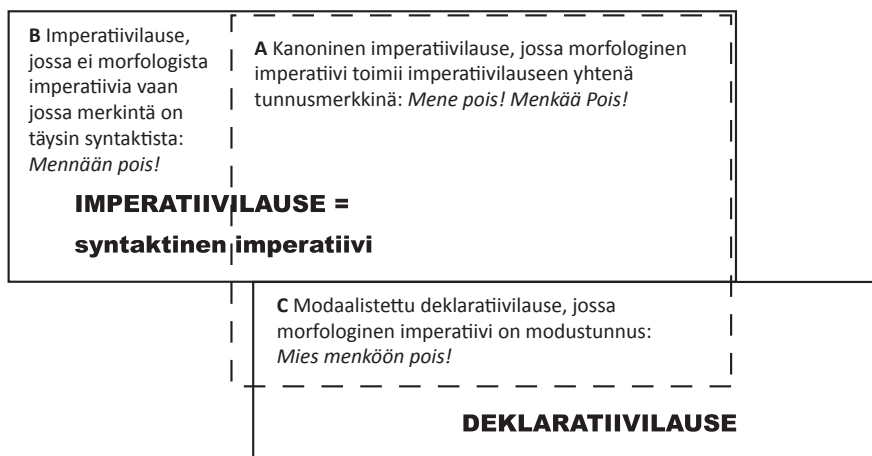
Vaikka artikkelini versoo moneen eri suuntaan, sen ydinkysymys on yksinkertainen: miten kuvata imperatiivi? Kuvausongelman aiheuttaa se, että näennäisesti yhtenäisen taivutusparadigman eri persoonamuodot ottavat luonnostaan osaa kahteen – niin muodoltaan kuin merkitykseltäänkin – erilaiseen syntaktiseen konstruktion. Jos tämä hyväksytään, on erotettava toisistaan morfologinen ja syntaktinen imperatiivi. Kuviossa 6 (ks. seuraava sivu) olen suhteuttanut toisiinsa imperatiivi- ja deklaraatiivilauseen nimenomaan morfologisen imperatiivin näkökulmasta. Morfologinen imperatiivi on merkitty kuvioon katkoviivoin.

Kanonisen imperatiivilauseen ydinverbi on imperatiivin jommassakummassa 2. persoonassa (kuvion 6 kohta A), ja perusmerkityksensä tämä lauserakenne ilmaisee direktiivistä velvoitustahtoa. Kanonisen imperatiivilauseen pohjalta on syntynyt lauserakenne, jonka avulla puhuja kehottaa yhdestä tai useammasta puhutellusta ja itsestään koostuvaa joukkoa (kuvion 6 kohta B). Tämän rakenteen ydinverbi on passiivin indikaatiivin preesensissä, mutta yhtä kaikki sen voi nähdä edustavan samaa skeemaa kuin kanoninen imperatiivilause – siitä huolimatta, että siinä ei ole morfologista imperatiivimerkintää. 3. persoonien imperatiivimuodot puolestaan esiintyvät lauserakenteessa, joka ei noudata samaa, kanonisen imperatiivilauseen skeemaa vaan joka

lisiin tilanteihin, kun taas *voinko tehdä jotakin* -tyyppiset heijastelevat – ja niillä samaan aikaan tietysti myös rakennetaan – puhujan ja puhutellun välistä tilanteista tasa-arvoa.

33. Huomattakoon, että esimerkissä 14 esiintyvä imperatiivilause *aletaan sitten tehdä siivousvuorotkin* on sekini merkitykseltään (permissiivis-)konsessiivinen. (Tähän huomioni kiinnitti toinen anonyymi arvioija.) Esimerkkilause on kiinnostava myös siinä mielessä, että voidaan pohtia, lukeutuuko siihen mukaan puhuteltu, ja jos lukeutuu, millä tavoin. Kysymys on tärkeä siksi, että puhutellun mukaan lukeutumisesta riippuu pitkälti se, kuuluuko lausuma kieliopillistuneiden direktiivien joukkoon. Kyse saattaa olla siitä, että tässä kohtaa tekstiä puhuja-kirjoittaja ikään kuin siirtyy rinnakkaismaailmaan, tilanteeseen, jossa hän käy dialogia puolisonsa kanssa.

pikemminkin edustaa samaa muotia kuin deklaraatiivilause (kuvion 6 kohta C). Sen perusmerkityskään ei ole puhujalta puhutellulle suuntautunut direktiivinen velvoitus-tahto.

Kuvio 6.
Suomen syntaktisen ja morfologisen imperatiivin suhde.

Kiinnostavan vertailukohdan suomen imperatiiville ja sen kehitykselle antaa toisen suomalais-ugrilaisen kielen, unkarin, imperatiivin kehittyminen vuosisatojen ja -tuhansien aikana. Unkarin imperatiivi muodostaa suomesta poiketen täyden, kuusi-persoonaisen paradigman, ja sitä käytetään monissa sellaisissa syntaktisissa yhteyksissä, joissa subjunktiivikielissä käytettäisiin subjunktiivia. Unkarin imperatiivin kehityksen subjunktiivimaiseen suuntaan on mahdollistanut se, että jossakin vaiheessa imperatiiviin on muodostunut täysi persoonaparadigma. Paradigma lienee ensin täydentynyt yksikön 1. persoonan osalta niin, että imperatiivia on alettu käyttää sellaisissa interrogatiiveissa, joissa puhuja kysyy puhutellun neuvoa, ohjeenhakukysymyksissä. Näissä lauseissa imperatiivin merkityskin on hiukan muuntunut: sillä tarkoitetaan puhutellun, ei puhujan, toimintatahtoa. Samaan tapaan kuin unkarissa myös suomessa morfologinen imperatiivi on levinnyt kanonisesta imperatiivilauseesta sen ulkopuolelle, suomessa 3. persoonien lisäksi passiiviin (jota nykyunkarissa taas ei ole). Kanonisen imperatiivilauseen morfologinen merkitys on tässä yhteydessä saanut uuden merkityksen: se on muuttunut lausetyypin ja lausetyypin sisäisen persoonan merkityksestä modustunnukseksi. Suomen modusjärjestelmä on lisääntynyt näin yhdellä, modulaatiomerkityksellä moduksella. Imperatiivimoduksen asema on kuitenkin siinä mielessä erityinen, että se ei muodosta suomessa täyttä persoonaparadigmaa, niin kuin muodostavat konditionaali ja potentiaali. Se saattaa olla hämmäntävää, mutta hämmennys liittyy tässä yhteydessä nimenomaan kuvaukseen, ei kieleen itseensä. Kielen kehityksellä ei ole päämäärää, tai päämäärä ei ole ainakaan se, että kieli saataisiin kuvatuksi jäännöksettömästi ja kauniin symmetrisesti.

Lähteet

Aineistolähteet

- EIS = Elektroniikkainsinöörien seuran säännöt, <http://eis.fi/tietoa-eissta/saannot/> (24.11.2010).
 PAJATSO = Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkisto, Sg 212 A06.
 PERHEKERHO = Perhekerho keskustelut Parisuhde, <http://www.perhekerho.net/k/parisuhde/3278.htm> (11.1.2011).
 SOTKA-ASTIASTO = Helsingin yliopiston Keskusteluntutkimuksen arkisto, Sg 355.
 TJÄREB. = *Tjäreborg Talvi* 06/07, s. 52.
 VAUVA = Keskustelufoorumi Vauva, http://www.vauva.fi/keskustelut/alue/2/viesti/218824/karstaongelmaan_pyydetaan_apua/1900424/on_periaatteessa_ihan_sama_mita_oljya_kaytat_ (11.1.2011).
 YML = Oma aineistoni.

Kirjallisuuslähteet

- AIKHENVALD, ALEXANDRA Y. 2010: *Imperatives and commands*. Oxford: Oxford University Press.
 AUSTIN, J. L. 1962: *How to do things with words?* Oxford: Oxford University Press.
 BATES, ELIZABETH – CAMAIONI, LUIGIA – VOLTERRA, VIRGINIA 1976: Sensorimotor performatives. – Elizabeth Bates (toim.), *Language and context. The acquisition of pragmatics* s. 49–71. New York: Academic Press.
 VON BECKER, REINHOLD 1824: *Finsk Grammatik*. Åbo.
 BIRJULIN, LEONID A. – XRAKOVSKIJ, VIKTOR S. 2001: Imperative sentences. Theoretical problem. – Viktor S. Xrakovskij (toim.), *Typology of imperative constructions* s. 3–50. Lincom Studies in Theoretical Linguistic 9. Muenchen: Lincom Europa.
 BOGOYAVLENSKIY, D. N. 1973 [1957]: The acquisition of Russian inflexions. – Charles A. Ferguson & Dan Isaac Slobin (toim.), *Studies of child language development* s. 284–292. New York: Holt, Rinehart and Winston.
 COATES, JENNIFER 1983: *The semantics of the modal auxiliaries*. London: Croom Helm.
 CSEPREGI, MÁRTA 1991: *Unkarin kielioppi*. Helsinki: Finn Lectura.
 EKK = EREL, MATI – EREL, TIU – ROSS, KRISTIINA 2007: *Eesti keele käsiraamat*. Kolmas, täydennetty painos. Tallinn: Eesti Keele Instituut. <http://www.eki.ee/books/ekko9/> (7.5.2012).
 EURÉN, GUSTAF ERIK 1849: *Finsk språklära*. Tavastehus.
 FLINT, AILI 1980: *Semantic structure in the Finnish lexicon. Verbs of possibility and sufficiency*. SKST 360. Helsinki: SKS.
 FORSBERG, HANNELE 1998: *Suomen murteiden potentiaali. Muoto ja merkitys*. SKST 720. Helsinki: SKS.
 — 2004: Imperatiivin typologiaa. – *Virtittäjä* 108 s. 451–458.
 FRANK, PAUL 1990: *Ika syntax*. Arlington: SIL and University of Texas.
 GRINSTEAD, JOHN 2000: Case, inflexion, and subject licensing in child Catalan and Spanish. – *Journal of Child Language Acquisition* 27 s. 119–155.
 HAKULINEN, AULI 1996: Keskusteluanalyysin profiilista ja tilasta. – Auli Hakulinen (toim.), *Suomalaisen keskustelun keinoja II* s. 9–22. Kieli 10. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen

- kielen laitos.
- 1997: Vuorottelujäsennys. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunalyysin perusteet* s. 32–74. Tampere: Vastapaino.
- HAKULINEN, AULI – KARLSSON, FRED 1979: *Nykysuomen lauseoppia*. SKST 350. Helsinki: SKS.
- HAKULINEN, LAURI 1979: *Suomen kielen rakenne ja kehitys*. Helsinki: Otava.
- HALLIDAY, M. A. K. 1979: The ontogenesis of dialogue. – Jonathan Webster (toim.) 2004, *The language of early childhood. Volume 4 in the Collected Works of M. A. K. Halliday* s. 144–152. London: Continuum.
- 1994 [1985]: *An introduction to Functional Grammar*. Toinen painos. London: Arnold.
- HALLIDAY, M. A. K. – MATTHIESSEN, CHRISTIAN 2004: *An introduction to Functional Grammar*. Kolmas, uudistettu laitos. London: Edward Arnold.
- HAMBLIN, CHARLES LEONARD 1987: *Imperatives*. Oxford: Basil Blackwell.
- HEATH, JEFFREY 1984: *A Functional Grammar of Nunggubuyu*. Canberra: Humanities Press, Australian Institute of Aboriginal Studies.
- HODGES, HANNA-RIIKKA 2011: *Potentiaalin uudet muodot. lienee tekvän/tehneen -rakenteen käytöstä ja merkityksestä*. Kandidaatintutkielma. Tampereen yliopisto: Kieli-, käännös- ja kirjallisuustieteiden yksikkö.
- HONKANEN, SUVI 2001: *Välttämättömyys, teksti ja toiminta. Ohjailevat ilmaukset ja niiden funktiot Helsingin kaupungin opetusviraston ryhmäkirjeissä*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2012: *Kielioppi ja tekstilaji. Direktiivin muotoilusta viraston ryhmäkirjeissä*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- HUUMO, TUOMAS 2007: Joko lingvistin nojatuoli joutaisi kaatopaikalle? Introspektiokieli tieteen asemasta kognitiivisessa kielitieteessä. – *Emakeele Seltsi aastaraamat* 53 s. 163–180.
- ISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. SKST 950. Helsinki: SKS.
- ITKONEN, ESA 1998: Mitä on ’kieliopillistuminen’? – Anneli Pajunen (toim.), *Kieliopillistumisesta, analogiasta ja typologiasta* s. 11–41. Suomi 185. Helsinki: SKS.
- 2001: *Maailman kielten erilaisuus ja samuus*. Yleisen kielitieteen julkaisuja 4. Turku: Turun yliopisto.
- 2008: *Maailman kielten erilaisuus ja samuus. Osa I*. Yleisen kielitieteen julkaisuja 12. Turku: Turun yliopisto.
- ITKONEN, ESA – PAJUNEN, ANNELI 2010: *Empiirisen kielitieteen metodologia*. Suomi 199. Helsinki: SKS.
- ITKONEN, TERHO 1965: *Proto-Finnic final consonants. Their history in the Finnic languages with particular reference to the Finnish dialects. I: 1. Introduction. The history of -k in Finnish*. Suomalais-Ugrialaisen Seuran Toimituksia 138: 1. Helsinki: Suomalais-Ugrialainen Seura.
- KALLIOKOSKI, JYRKI 2001: Vuorovaikutuksen näkökulma ja toisen kielen käytön tutkimus. – Mia Halonen & Sara Routarinne (toim.), *Keskustelunalyysin näkymiä* s. 105–121. Kieli 13. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- KANNER, ANTTI 2011: *Kansallisen lainsäädännön ja EU-säännösten kieli nesessiivisten rakenteiden valossa*. Pro gradu -tutkielma. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- KARLSSON, FRED 1999: *Yleinen kielitiede*. Helsinki: Yliopistopaino.

- KAUPPINEN, ANNELI 1998: *Puhekuviot, tilanteen ja rakenteen liitto. Tutkimus kielen omaksumisesta ja suomen konditionaalista*. SKST 713. Helsinki: SKS.
- 2006: Polyseeminen *vaikka* ja neuvottelun retoriikka. – *Virittäjä* 110 s. 162–189.
- KIBARDINA, SVETLANA M. 2001: Imperative constructions in German. – Viktor S. Xrakovskij (toim.), *Typology of imperative constructions* s. 315–328. Lincom Studies in Theoretical Linguistic 9. Muenchen: Lincom Europa.
- KUIRI, KAIJA 1984: *Referointi Kainuun ja Pohjois-Karjalan murteissa*. SKST 405. Helsinki: SKS.
- KULONEN, ULLA-MAIJA 1993: *Johdatus unkarin kielen historiaan*. Suomi 170. Helsinki: SKS.
- LAALO, KLAUS 2011: *Lapsen varhaiskieloppi ja miniparadigmat*. SKST 1309. Helsinki: SKS.
- LAITINEN, LEA 1992: *Välttämättömyys ja persoona. Suomen murteiden nesessiivisten rakenteiden semantiikkaa ja kielioppia*. SKST 569. Helsinki: SKS.
- LAPPALAINEN, HANNA 2004: *Variaatio ja sen funktiot. Erään sosiaalisen verkoston jäsenten kielellisen variaation ja vuorovaikutuksen tarkastelua*. SKST 964. Helsinki: SKS.
- LARJAVAARA, MATTI 2007: *Pragmasemantiikka*. SKST 1007. Helsinki: SKS.
- LÁSZLÓ, GÁBOR 2001: *Vaihtokauppaa kielellä. Lausemodus- ja puhefunktiovalinnat suomalaisissa matkaesiteteissä*. Pro gradu -tutkielma. Budapest: Finnugor Tanszék, Eötvös Loránd Tudományegyetem.
- LAURANTO, YRJÖ 2004: Puheen jaksotus, intonaatio ja välikielen pragmatiikan jäljitely puhe. – Boglárka Straszer & Anneli Brown (toim.), *Suomen kielen prosodian opettamisen ja oppimisen kysymyksiä* s. 47–116. Kakkoskieli 5. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- 2005a: Kielenkuvauksen ideologisia valintoja. Tilanteen ja kieliopin suhde suomalaisissa ja unkarilaisissa kielioppikuvauksissa. – *Specimina Fennica Tomus XI Colloquia Contrastiva Tomus XIII Kaukovertailuja IV* s. 68–89. Szombathely: Berzsényi Dániel Főiskola, Uralisztikai Tanszék.
- 2005b: Sujuvuuden mittoja. – Leena Kuure, Elise Kärkkäinen & Maarit Saarenkunnas (toim.), *Kieli ja sosiaalinen toiminta* s. 127–148. AFinLAN vuosikirja n:o 63. Jyväskylä: Suomen soveltavan kielitieteen yhdistys AFinLA.
- 2007: Direktiiviyden rajat. Esitelmä Kielioppi ja konteksti II. Uusia näkökulmia uralilaisten kielten tutkimukseen 27.08.2007. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen ja kotimaisen kirjallisuuden laitos.
- 2012: Optatiivirakenne ja direktiiviksi kieliopillistuminen. – *Puhe ja kieli* 32 s. 183–216.
- (tekeillä) a: *Direktiiviyden rajoja. Toimintaan kehittämisen syntaksia suomen kielessä*. Väitöskirjakäsikirjoitus. Helsingin yliopisto: Suomen kielen, suomalais-ugrilaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuuksien laitos.
- (tekeillä) b: *Suomen kielen imperatiivilauseen käyttö arkikeskustelussa*. Monografiakäsikirjoitus.
- LEHIKONEN, LAILA – KIURU, SILVA 1993: *Kirjasuomen kehitys*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos.
- LEHTINEN, TAPANI 2007: *Kielen vuosituhannet. Suomen kielen kehitys kantaauralista varhais-suomeen*. Tietolipas 215. Helsinki: SKS.
- LESKINEN, HEIKKI 1970: *Imperatiivin muodostus itämerensuomalaisissa kielissä I*. Suomi 115:2. Helsinki: SKS.
- LYONS, JOHN 1977: *Semantics* 2. Cambridge: Cambridge University Press.
- MAKKONEN-CRAIG, HENNA 2005: *Toimittajan läsnäolo sanomalehtitekstissä. Näkökulmia suomen kielen dialogisiin passiivilauseisiin*. SKST 1026. Helsinki: SKS.
- MALYGINA, LJUDMILA V. 2001: Imperative sentences in Modern Hebrew. – Viktor S.

- Xrakovskij (toim.), *Typology of imperative constructions* s. 268–286. Lincom Studies in Theoretical Linguistic 9. Muenchen: Lincom Europa.
- MATIHALDI, HILKKA-LIISA 1979: *Nykysuomen modukset I. Kvalitatiivinen analyysi*. Acta Universitatis Ouluensis. Series B. Humaniora No. 7. Philologica No. 2. Oulu: Oulun yliopisto.
- MCGREGOR, WILLIAM 1990: *A Functional Grammar of Gooniyandi*. Amsterdam: John Benjamins.
- METSLANG, HELLE 2005: Ison suomen kielioipin ”ilmiöt” virolaisesta näkökulmasta. – *Viritäjä* 109 s. 577–582.
- NIRVI, R. E. 1947: *Passiivimuotojen aktiivistumisesta*. – Suomi 104 s. 5–47. Helsinki: SKS.
- NUYTS, JAN – BYLOO, PIETER – DIEPEVEEN, JANNEKE 2005: *On deontic modality, directivity, and mood. A case study of Dutch mogen and moeten*. University of Antwerp: Center for Grammar, Cognition and Typology.
- OCHS, ELINOR – SCHIEFFELIN, BAMBI 1995: The impact of language socialization on grammatical development. – Paul Fletcher & Brian MacWhinney (toim.), *The handbook of child language* s. 73–94. Cambridge: Basil Blackwell.
- PALMER, FRANK ROBERT 2001: *Mood and modality*. Toinen painos. Cambridge: Cambridge University Press.
- PAPP, ISTVÁN 1968: *Unkarin kielen historia*. Tietolipas 54. Helsinki: SKS.
- PELTOLA, REA 2011: *Cohésion modale et subordination. Le conditionnel et le jussif finnois au miroir de la valeur sémantique et discursive du subjonctif français*. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen, suomalais-ugrialaisten ja pohjoismaisten kielten ja kirjallisuksien laitos. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-10-7376-2>.
- PENTTILÄ, AARNI 1963: *Suomen kielioippi*. 2., tarkistettu painos. Porvoo: WSOY.
- RAEVAARA, LIISA 1997: Vierusparit. Esimerkkinä kysymys ja vastaus. – Liisa Tainio (toim.), *Keskustelunanalyysin perusteet* s. 75–92. Tampere: Vastapaino.
- RAEVAARA, LIISA – SORJONEN, MARJA-LEENA 2006: Vuorovaikutuksen osanottajien toiminta ja genre. – Anne Mäntynen, Susanna Shore & Anna Solin (toim.), *Genre – tekstilaji* s. 122–150. Tietolipas 213. Helsinki: SKS.
- ROSS, ALF 1968: *Directives and norms*. London: Routledge and Kegan Paul.
- SADOCK, JERROLD M. – ZWICKY, ARNOLD M. 1985: Speech act distinctions in syntax. – Timothy Shopen (toim.), *Language typology and syntactic description. Volume I. Clause structure* s. 155–196. Cambridge: Cambridge University Press.
- SCHEGLOFF, EMANUEL – SACKS, HARVEY 1973: Opening up closings. – *Semiotica* 7 s. 289–327.
- SEARLE, JOHN R. 1969: *Speech acts. An essay in the philosophy of language*. Cambridge: Cambridge University Press.
- 1976: A classification of illocutionary acts. – *Language in Society* 5 s. 1–23.
- SHORE, SUSANNA 1985: *Onko suomessa passiiviva*. Suomi 133. Helsinki: SKS.
- 1991a: A systemic-functional perspective on mood. – Jussi Niemi (toim.), *Papers from the 18th Finnish Conference of Linguistics* s. 235–255. Studies in Languages 24. Joensuu: University of Joensuu. http://www.helsinki.fi/hum/skl/english/dept/shore_publications.htm.
- 1991b: Kielitiede ja maailmankatsomus. – Tapani Lehtinen & Susanna Shore (toim.), *Kieli, valta ja eriarvoisuus* s. 189–207. Kieli 4. Helsinki: Helsingin yliopiston suomen kielen laitos. http://www.helsinki.fi/hum/skl/english/dept/shore_publications.htm.
- 1992: *Aspects of a Systemic-Functional Grammar of Finnish*. Julkaisematon väitöskirja. Sydney: Macquarie University. http://www.helsinki.fi/hum/skl/english/dept/shore_publications.htm.
- 2005: Referoinnista projektioon ja metarepresentaatioon. – Markku Haakana & Jyrki Kal-

- liokoski (toim.), *Referointi ja moniäänisyys* s. 44–82. Tietolipas 206. Helsinki: SKS.
- 2009: Mitä tapahtui *aina*? *Aina*-partikkelin merkityksestä ja käytöstä Raamatun esimerkkien valossa. – *Virittäjä* 113 s. 482–507.
- 2012a: Kieli, kielenkäyttö ja kielenkäytön lajit systeemis-funktionaalisessa teoriassa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiirilä & Mikko Lounela (toim.), *Genre-analyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 131–157. Helsinki: Gaudeamus.
- 2012b: Systeemis-funktionaalinen teoria tekstien tutkimisessa. – Vesa Heikkinen, Eero Voutilainen, Petri Lauerma, Ulla Tiirilä & Mikko Lounela (toim.), *Genreanalyysi. Tekstilajitutkimuksen käsikirja* s. 158–185. Helsinki: Gaudeamus.
- SKS = Suomalaisen Kirjallisuuden Seura.
- SKST = Suomalaisen Kirjallisuuden Seuran Toimituksia.
- SORJONEN, MARJA-LEENA 2001: *Responding in conversation. A study of response particles in Finnish*. Amsterdam: John Benjamins.
- STERN, CLARA – STERN, WILLIAM 1928 [1907]: *Die Kindersprache. Eine psychologische und sprachtheoretische Untersuchung*. Leipzig: Barth.
- TOIVAINEN, JORMA 1961: Lastenkieli ja äidinkieli. – *Virittäjä* 65 s. 305–310.
- 1980: *Inflexional affixes used by Finnish-speaking children aged 1–3 years*. SKST 359. Helsinki: SKS.
- 1984: *Kysymysmorfeemin ilmaantuminen suomalaislasten kieleen*. Turun yliopiston suomalaisen ja yleisen kielitieteen laitoksen julkaisuja 19. Turku: Turun yliopisto.
- TOMASELLO, MICHAEL 2001: Perceiving intentions and learning words in the second year of life. – Melissa Bowerman & Stephen Levinson (toim.), *Language acquisition and conceptual development* s. 132–158. Cambridge: Cambridge University Press.
- 2003: *Constructing a language. A usage-based approach to child language acquisition*. Cambridge, MA: Harvard University Press.
- VAN DER AUWERA, JOHAN – DOBRUSHINA, NINA – GOUSSEV, VALENTIN 2011a: Imperative-hortative systems. – Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath (toim.), *The world atlas of language structures online*. Chapter 72. Munich: Max Planck Digital Library. <http://wals.info/chapter/72> (2.5.2012).
- 2011b: Imperative-hortative systems. – Matthew S. Dryer & Martin Haspelmath (toim.), *The world atlas of language structures online*. Feature 72A. Munich: Max Planck Digital Library. <http://wals.info/feature/72A> (2.5.2012).
- VILKUNA, MARIA 2000: *Suomen lauseopin perusteet*. Kotimaisten kielten tutkimuskeskuksen julkaisuja 90. Helsinki: Kotimaisten kielten tutkimuskeskus & Edita.
- VISK = HAKULINEN, AULI – VILKUNA, MARIA – KORHONEN, RIITTA – KOIVISTO, VESA – HEINONEN, TARJA RIITTA – ALHO, IRJA 2004: *Iso suomen kielioppi*. Verkko-versio. Helsinki: SKS. <http://scripta.kotus.fi/visk> (28.4.2012).
- XRAKOVSKIJ, VIKTOR S. (toim.) 2001: *Typology of imperative constructions*. Lincom Studies in Theoretical Linguistic 9. Muenchen: Lincom Europa.

Liite 1

Esimerkkien glossauksessa käytetyt lyhenteet

AKK	= akkusatiivi
FEM	= feminiini

IMPER	= imperatiivi
IMPERF	= imperfekti
INDIK	= indikatiivi
MENNYT	= menneeseen viittaava aikamuoto
PERF+Y3P	= lyhyt perfekti, yksikön 3. persoona
PREES	= preesens
SUBJUNKT	= subjunktiivi
SUBJY2P+OBJPAP	= subjektin osalta yksikön 2. persoona, objektin osalta jokin puheaktipersoona
SUBJY2P+OBJ3P	= subjektin osalta yksikön 2. persoona, objektin osalta (määräinen) 3. persoona
Y1P	= yksikön 1. persoona
Y2P	= yksikön 2. persoona
Y3P	= yksikön 3. persoona

SUMMARY

The imperative in Finnish – one paradigm, two systems

The Finnish imperative can be examined from at least two different perspectives. Firstly, from the perspective of morphology, it can be regarded as a paradigm consisting of the personal forms of the present (and the perfect). This is reflected in traditional descriptions of the Finnish verb, which treat the imperative as one of the (morphologically defined) moods. The writer calls this perspective the ‘synchronic-morphological’ perspective. Secondly, the imperative can be examined from the perspective of interaction and the syntactical constructions that emerge within such interaction. This the writer calls the ‘diachronic-interactive’ perspective.

The imperative forms realising speech act roles (i.e. 1st and 2nd person roles) are part of a syntactic imperative construction, i.e. an imperative clause. The imperative clause schema includes the following formal features: the lack of a subject phrase (though not the lack of a subject), the imperative marking on the finite verb, and, if there is a total object, the object is not marked with the *n*-accusative. From a semantic perspective, the imperative clause expresses (1) the speaker’s desire to (2) make the addressee perform an action. The author refers to this complex interactive meaning as an ‘obligating desire’. The imperative clause, thus, construes a speaker–addressee relationship based on such an ‘obligating desire’. There is a fundamental reason for the development of the imperative construction, namely that the speaker’s needs are satisfied with the help of

other people. The imperative clause is one of the first constructions that children learn, and from a phylogenetic perspective it is one of the earliest linguistic forms.

The relationship between the imperative clause and the imperative paradigm is such that the 1st and 2nd person clause construction was created first and only afterwards was the paradigm completed with 3rd person forms. The third-person forms carry only part of the meaning of the original imperative construction, namely the modal meaning of the speaker's desire for action (which, depending on the context, may also be given the directive interpretation of obliging the addressee). Third-person imperative forms are therefore part of the mood system, and the clauses in which they appear are declarative clauses.

The role of the imperative within the mood system is nevertheless different in that, as a mood, its paradigm remains incomplete. An interesting point of comparison in this respect is Hungarian. The Hungarian imperative has developed largely as it has in Finnish, but in Hungarian the imperative has spread to all persons, including the first-person singular. The morphological imperative in Hungarian is developing – and, indeed, has already developed to a large extent – into a kind of subjunctive.

Suomen kielen imperatiivi – yksi paradigma, kaksi systeemiä

Suomen imperatiivia voidaan tarkastella ainakin kahdesta näkökulmasta. Ensinnäkin sitä voidaan lähestyä morfologiasta käsin. Näin muodostuu paradigma, joka koostuu imperatiivin preesensin (ja perfektin) persoonamuodoista. Imperatiiviparadigma on liitetty verbintaivutuksen kuvauksessa modusten yhteyteen. Tätä näkökulmaa kutsutaan artikkelissa synkronis-morfologiseksi. Toinen näkökulma on se, että imperatiivia tarkastellaan vuorovaikutuksesta ja siinä syntyneistä syntaktisista konstruktioista käsin. Tätä näkökulmaa kutsutaan diakronis-vuorovaikutukselliseksi.

Puheaktipersonien imperatiivimuodot ovat osa syntaktista imperatiivikonstruktiota, lyhyesti imperatiivilauseetta. Sen skeemaan kuuluvat mm. seuraavat muotoseikat: subjektilausekkeettomuus (mutta ei subjektittomuus), finiitin imperatiivimerkintä ja se, että totaaliobjektia ei merkitä *n*-akkusatiivilla. Merkityksen näkökulmasta imperatiivilause ilmaisee (1) puhujan tahtoa (2) saada puhutellussa aikaan toiminnallinen reaktio. Tätä kompleksista interaktiivista merkitystä kutsutaan artikkelissa velvoitustahdoksi. Imperatiivilauseella luodaan siis velvoitustahtosuhde puhujan ja puhutellun välille. Imperatiivikonstruktion synnyn taustalla on fundamentaalinen syy: se, että puhuja saa omat tarpeensa tyydytetyksi muiden ihmisten avulla. Imperatiivilause onkin lapsen ensimmäisiä konstruktioita, ja fylogeneettisestä näkökulmasta imperatiivi on vanhimpia kielenaineiksia.

Imperatiivilauseen ja imperatiiviparadigman suhde on se, että ensin on syntynyt lausekonstruktio ja vasta sen jälkeen paradigma on täydentynyt sellaiseksi kuin se nykystandardisuomessa on. Imperatiivin 3. persoonien muodot ovat syntyneet imperatiivikonstruktion pohjalta, mutta konstruktion alkuperäistä merkitystä niissä on vain osa: modaalinen toimintatahdon merkitys (joka voi tilanteisesti toki saada myös puhuteltua velvoittavan, direktiivisen tulkinnan). 3. persoonien imperatiivimuodot ovat siis osa morfologisten modusten järjestelmää, ja lauseet, joissa ne esiintyvät, ovat deklaraatiivilauseita. Imperatiivin asema modusjärjestelmässä on toki erityinen siinä mielessä, että moduksena se ei muodosta täyttä paradigmaa. Kiinnostavan vertailukohdan antaa tässä kohtaa unkari, jonka imperatiivi on kehittynyt pitkälti samoin kuin suomen mutta jossa se on levinnyt kaikkiin persooniin, myös yksikön 1:seen. Unkarin morfologinen imperatiivi onkin kehittymässä – ja pitkälti jo kehittynytkin – eräänlaiseksi subjunktiiviksi.

Kirjoittajan yhteystiedot (address):
etunimi.sukunimi@helsinki.fi